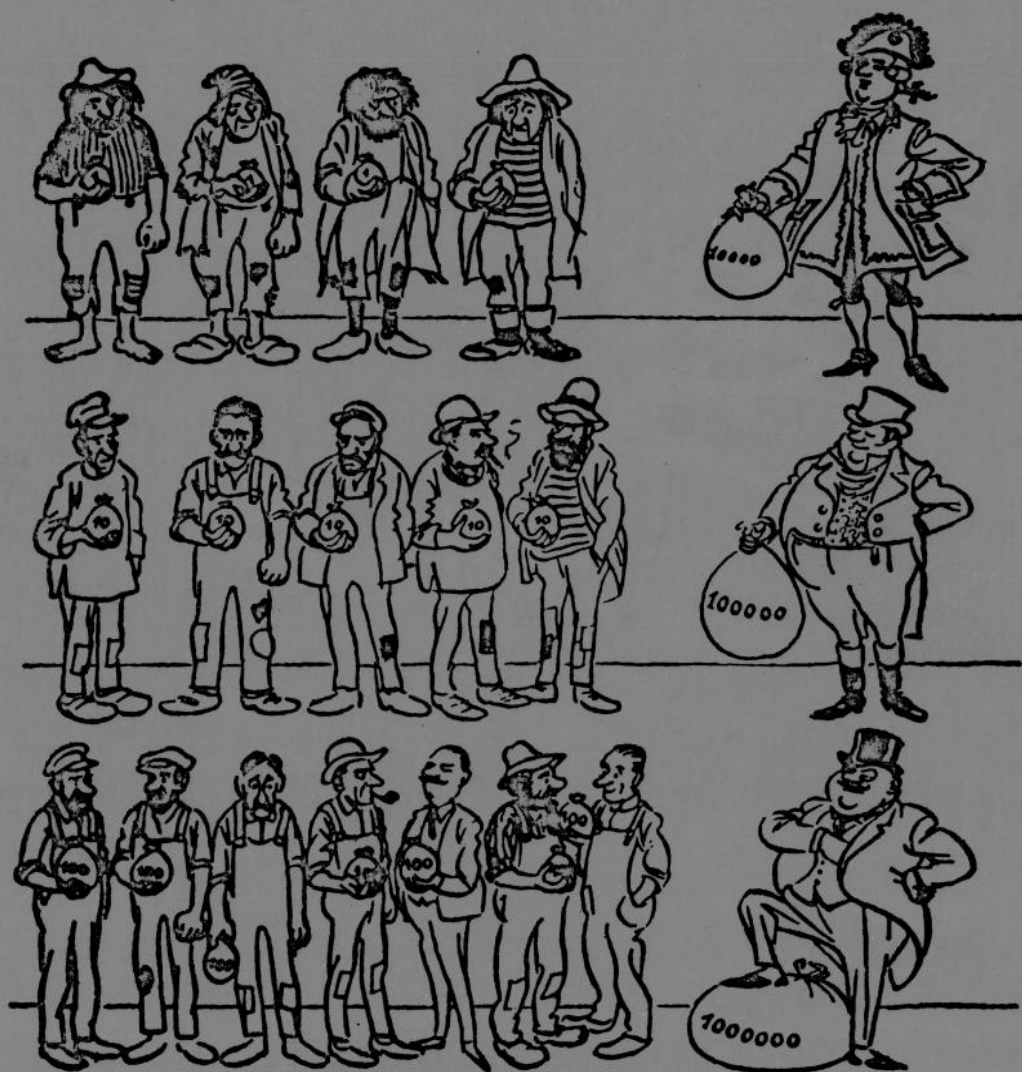

Partiforholdene i Norge i tiden omkring 1900

EKSAMENSBEVARELSE PÅ SAMTIDSHISTORIE
OPPLAND DISTRIKTSHØGSKOLE VÅREN 1977

Geir Hagtun, Grete Brochmann, Stein Tønnesson, Are Eriksen

Til fru Kåre
fra Stein

PARTIFORHOLDENE I NORGE

I TIDEN OMKRING 1900

- sett på bakgrunn av kapitalismens framvekst
- og med hovedvekten på en vurdering av hvordan - og i hvilken grad - motsetningen mellom arbeid og kapital ytret seg i forholdet mellom partiene

INNHALDSFORTEGNELSE

	Side
1. INNLEDNING	4
2. DEN NORSKE SAMFUNNSFORMASJONEN OMKRING 1900	6
2.1 Innledning	6
2.2 Den kapitalistiske produksjonsmåte	7
2.3 Klassene under kapitalismen	10
2.4 Det politisk/organisatoriske nivå	13
3. PARTIENES UTVIKLING	
BELYST VED NOEN SENTRALE STRIDSSPØRSMÅL	16
3.1 Konsulatsaken	16
3.2 Stemmerettsutvidelsene	20
3.3 De sosiale reformene	26
3.4 Konesjonslovene	32
4. EN VURDERING AV DE ENKELTE PARTIENES UTVIKLING	40
4.1 Høyre	40
4.2 Venstre	42
4.3 Arbeider-Demokratene	45
4.4 Pressgrupper og småpartier	47
4.5 Samlingspartiet	52
4.6 Det norske arbeiderparti	56
5. SAMMENFATNING OG KONKLUSJON	61
NOTER	65
BØGER VI HAR LÆST	73

1. INNLEDNING

Problemstilling

Vi har valgt å se partiforholdene i Norge i tiden omkring 1900 på bakgrunn av kapitalismens framvekst, og vil legge hovedvekten på en vurdering av hvordan - og i hvilken grad - motsetningen mellom arbeid og kapital ytret seg i forholdet mellom partiene. En slik problemstilling forutsetter et totaliserende perspektiv på den norske samfunnsformasjons utvikling.

Tidsmessig vil hovedtyngden av oppgaven ligge mellom 1890 og 1910, men vi har av og til funnet det nødvendig å gå en del lenger tilbake eller trekke tråder framover for å gripe essensen i omformingen av det norske samfunnet og partiforholdene.

Vi har ikke funnet å kunne begrense oss til enkelte av de store partiene, men omtaler samtlige for ikke å miste helhetsperspektivet.

Disposisjon

Vårt metodiske utgangspunkt vil bli presisert nærmere i kapittel 2 i tilknytning til behandlingen av den norske samfunnsformasjonen ved århundreskiftet.

I kapittel 3 behandler vi konsulatsaken, stemmerettsutvidelsene, de sosiale reformene og konsesjonslovene som fire forskjellige nøkler til forståelse av endringene i partiforholdene. Alle åpner for fruktbare hypoteser uten at vi i denne oppgaven er i stand til å følge opp mer enn noen få av dem.

I kapittel 4 trekkes trådene sammen mot de enkelte partiene slik at deres utvikling belyses. Enkelte av de pressgruppene som levde i grenselandet mellom interesseorganisasjon og parti behandles også.

Kapittel 5 syntetiserer vurderingene fra de andre kapitlene - samler alle tråder i en hånd - gløtter litt bakover og litt framover.

Litteratur

Under arbeidet med oppgaven har vi hatt et enormt litteraturtilfang, som dog i stor utstrekning har vist seg vanskelig å bruke for vårt formål. De mest interessante og anvendbare framstillingene har vi gjerne funnet i små tidsskriftartikler. Det vil imidlertid føre for langt å gå inn på en nærmere vurdering av litteraturen, og vi vil her bare få uttrykke vår skuffelse over i hvilken grad hovedtyngden av litteraturen nærmest er blottet for perspektiver.

De fleste tidligere historikere har jo vært så frekke å kalle sine verker "Norges historie" mens det de har skrevet bare har vært parlamentarisk partihistorie. Hvorfor skulle vi være mer beskjedne? Vi snur på flisa og kaller det partihistorie, men skriver reelt hele Norges historie.

2. DEN NORSKE SAMFUNNSFORMASJONEN OMKRING 1900

2.1 Innledning

Vi skal i dette kapitlet forsøke å etablere et overordnet perspektiv på den perioden vi skal behandle. Dette for i utgangspunktet å markere en totaliserende grunnholdning, gjennom hvilken sammenhenger vil bli forsøkt avdekket. Denne grunnholdning utgjør således oppgavens basis, og de enkelte deler vil i stor grad bære preg av eksplisitt eller implisitt referanse til denne basis. Dette er ikke utelukkende å forstå som et analytisk redskap vi "angriper" stoffet med, - det er fundert i vår materialistiske grunnoppfatning. Denne har altså status av noe mer enn "et redskap til å forstå med, en lampe til å lyse med",⁽¹⁾ Den er å forstå som en nødvendig forutsetning for en helhetlig og riktig forståelse av hendelser i den politiske overbygningen.

Jens Arup Seip har med sin periodisering reist et politikkers lys over norsk historie. Sin første politiske visjon betegner han "Embetsmannsstaten", som ble styrtet ved bondevenstres opprør i 1884. Embetsstyrets bastioner ble erobret og revet, en revolusjon som innevarslet en ny atattsskikk. Flerpartistaten oppstod. Maktens høvdinger ble erstattet av fotsoldater, benket til en viss sal. Det er over denne sal Seip holdersitt historiske lys i perioden 1884-1945, og det er på veggen i denne sal at de sosiale bevegelser og de økonomiske prosesser blir innskrevet som en leselig skrift.

At det ikke først og fremst er politikkers lov som styrer livet, skal vi forsøke å vise i det følgende. Til dette trenger vi imidlertid en periodisering av nyere norsk historie som er fundert i den materielle basis. En periodisering ut fra faser i kapitalismens utvikling i Norge er etter vår mening mer fruktbar, uten at den ekskluderer Seips periodisering som en mulig formel for statsmaktens utvikling i samme tidsrom:

1. periode:	1814- 1850/60	:Førkapitalistiske prod. forh.
2. periode:	1850/60-ca. 1914	:Kapitaliseringsfasen
3. periode:	ca. 1914 -	:Monopoliseringsfasen

Denne faseinndelingen er materialistisk i den forstand at den betoner de økonomiske lovmessigheters forrang framfor de politiske.

2.2 Den kapitalistiske produksjonsmåte

Partiforholdene omkring 1900 befinner seg innenfor siste del av andre periode - kapitaliseringsfasen. Det vil si den periode da den kapitalistiske produksjonsmåte ble den dominerende i Norge. Det blir derfor viktig å antyde allmenne trekk ved denne produksjonsmåte, og påvise det som var spesifikt for framveksten av kapitalismen i Norge.

Norge kom sent med i den industrielle utvikling, men hadde allerede fra tidlig i forrige århundre blitt trukket inn i den kapitalistiske verden, hovedsaklig gjennom handel med England. Dette skapte følsomhet overfor de internasjonale konjunkturer, noe som gjorde sterke utslag under "den store depresjonen". Industrireisingen i andre halvdel av nittiårene, og ikke minst etter 1905, var ikke noe særnorsk fenomen, men må finne sin forklaring i de internasjonale konjunkturbevegelser, og i kapitalismens utvikling i de store sentra. Det er i lys av dette vi må forstå kapitaliseringen av Norge.

Ute i Europa ble seksti- og syttiårenes frihandelskapitalisme ved århundreskiftet avløst av monopolkapitalismens- eller imperialismens epoke, som var karakterisert ved en enorm konsentrasjon og sentralisering av kapital gjennom truste og karteller. Et annet avgjørende kjennetegn var ekspansjonen i utenlandske investeringer. For denne modne kapitalisme var eksport av kapital og annekasjoner av kolonier en systembetingelse for å sikre råstoffer og økt kapitalakkumulasjon for de store internasjonale selskaper, som var oppstått. På denne måten ble Norge i denne perioden for fullt trukket inn i det verdensomspennende kapitalistiske system gjennom utenlandske investeringer. Norge var et urbyttingsobjekt for fremmed kapital og fremdeles "...langt på vrg eit råvareproduserande u-land".⁽²⁾ Det er i lys av dette vi må forstå stridighetene om konsesjonslovgivningen, som vi skal komme tilbake til.

Norge hadde helt fra midten av det 19. århundret vært inne i en økonomisk transformasjon, men det var først etter århundreskiftet at sekundærnæringene ble hovednæring og storindustrien oppstod. Men i hele perioden skjedde en avgjørende endring i lændets økonomiske og sosiale struktur. En endring som i litteraturen blir karak-

terisert som: "Det store hamskiftet" eller "Fra standssamfunn til klassesamfunn".

Det som i første rekke karakteriserte perioden, var nye måter å produsere på. Forandringens essens var altså en forandring i produksjonens karakter, som manifesterte seg i framveksten av et kapitalistisk marked, og av industri i stor målestokk. Det nye var at såvel håndverk som jordbruk måtte produsere for et konkurransepreget marked, og at mer og mer av produksjonen foregikk i fabrikker. Maskinene overtok der det manuelle arbeid hadde vært enerådende. Arbeidsprosessen forandret karakter - en stor grad av arbeidsdeling oppstod. Alle disse faktorer betinget hverandre, og hang uløselig sammen, og er karakteristiske for den kapitalistiske produksjonsmåten.

De to hjørnesteiner som den kapitalistiske produksjons bygning reiste seg på, var kapital og lønnsarbeid. Forusetningen for kapitalismen var at eieren av arbeidskraften ikke samtidig vareier av produksjonsmidlene. Det som karakteriserte lønnsarbeideren, den moderne proletar, var hans doble frihet: Frihet fra produksjonsmidlene, og frihet til å selge seg på et marked, det vil si at han fritt disponerte over sin arbeidskraft.

Framveksten av lønnsarbeiderklassen var ikke utelukkende et industrielt fenomen. Også på landsbygda foregikk omdanningsprosessen. Fra husmannsvesenet, som er naturalhusholdets system, gikk men over til pengelønnede dagarbeidere.⁽³⁾

Når det gjelder arbeidslivets overgang fra paternalistisk struktur til den organiserte kapitalismes industrialisme, har forfatteren av "Industriens historie i Norge" følgende karakteristikkk av den nye epoke:

"Industrisamfunnet måtte nødvendigvis kveve en annen, upersonlig og skarpere arbeidsdisiplin (...) Arbeidskraften måtte prinsipielt anses som en vare, betinget av etterspørsel, kjøp og salg."
(4)

Det er blant annet disse bestemmelser vi har i tankene når vi snakker om de kvalitatitv nye forhold mellom mennesker og mellom menneskene og produksjonsbetingelsene, som kapitalismens epoke skapte. Disse forholdene preget ikke alle landsdeler, og alt næringsgrunn-

lag like sterkt. Det var i omlandet til byene at jordbruket først ble preget av produksjon for marled, og industrien var fram til århundreskiftet konsentrert til større byer. Fra 1840 ble det etablert endel tekstilfabrikker og mekaniske verksteder. Fra 1860 vokste det opp sanbruksindustri for eksport. Tremasse- og papirindustrien kom i 1880-årene (Borregaard i 1889). Først etter 1900 ga fossekraften grunnlag for framveksten av kjemisk storindustri (Norsk Hydro 1905), metallurgisk industri (Sauda, Odda, Høyanger) og en bred utvikling av småindustri- slik at vesentlige deler av landet ble industrialisert. (5)

Et viktig aspekt ved epoken var den enorme mengde arbeidskraft som stod til rådighet. Utvandringen til Amerika skulle fortelle sitt om dette. En annen og like vesentlig faktor for utviklingen av produksjonen, var at det ikke var like stor tilgang på investeringsvillig kapital. Tvert imot var dette en stor mangelvare. Danielsen skriver om forholdene i Trondheim:

"Helt siden industrireisningen tok sin begynnelse, hadde kredittspørsmålet vært et hovedproblem, og det ble mer og mer følbart ettersom kravene til kostbare investeringer vokste" (6)

Dette henger nødvendigvis sammen med konjunktorene og de dårlige avkastningsmulighetene under "den store depresjonen" fra 70- til 90-årene. Det som imidlertid i siste instans ble den avgjørende faktor for norsk industrireising, var den utenlandske kapitalen. Forruten dette hadde norsk akkumulert handelskapital betydning. Den ble hovedsaklig investert i mindre industriforetak. Dessuten ble det etablert ny industri, som resultat av utvidelse og kapitalisering av håndverksbedrifter.

Fra og med høykonjunktoren i 90-årene blomstret den økonomiske aktiviteten opp. Kapitalbehovet ble langt mer påtrengende enn tidligere gjennom de store investeringene. Aksjeselskapene var dårlig utviklet, og dette virket begrensende på den nasjonale investeringskapasiteten. Bankvesenet var dårlig utbygd, og man manglet ansamling av risikovillig kapital. Situasjonen lå dermed tilrette for organisert utenlandsk investering, noe som også fikk konsekvenser for den nasjonale kapital. De utenlandske investeringene førte med seg et investeringsklima i det hele tatt, som tilgodeså større økonomisk aktivitet og mer framtidsrettede investeringer. Aksje-

selskapene ble etterhvert også mer utbredt. Bank- og kredittinstitusjonene ekspanderte, og det skjedde en forandring i bankenes utlånspolitikk. De ble formidlere av bedriftenes langsiktige kapitalbehov, noe som fikk vesentlig betydning for norsk industriekspansjon.

Samtidig med denne ekspansjon og tiltakende konkurranse om de internasjonale markeder, vokste behovet for å sikre de nasjonale interesser. Proteksjonisme og høye tollmurer mellom landene hadde avløst frihandelsprinsippet som økonomisk politikk for statene på det europeiske kontinent. Etter at Sverige oppsa loven om frihandel mellom de to unionslandene (mellomriksloven) i 1895, vedtok også Norge en ny tolltariff i 1897. Det var først med dette at Norge gikk over til proteksjonisme.⁽⁷⁾ Ved en revisjon av tolltariffen i 1905 ble tollene hevet ytterligere.

2.3 Klassene under kapitalismen

Det som karakteriserte den kapitalistiske produksjonsmåte, var nettopp de kvalitatitv nye forhold mellom menneskene, et forhold som manifesterte seg i opphevelsen av de personlige avhengighetsforhold innen produksjonen. Klasseforholdet ble altså frigjort fra alle naturmessige og personlige begrensninger, og interessemotsetningene ble samfunnsmessige.

Kapitalismens framvekst skapte en klassestruktur, hvor vi kan skille ut borgerskapet, småborgerskapet og arbeiderklassen som selvstendige klasser, og bruke betegnelsen mellomlag om de gruppene som ble stående utenfor og mellom disse klassene.⁽⁸⁾ Her er det viktig å legge merke til at grunnlaget for klasseanalysen er forholdet til produksjonsmidlene, ikke individers eller gruppers subjektive bevissthet, deres inntekt eller levestandard. Klassebegrepet befinner seg i skjæringspunktet mellom vesens-bestemmelse av kapitalismen og framtredelesformene på den historiske scene. Formidlingen skjer ved at klassene konstituerer seg.⁽⁹⁾

Borgerskapet

var de som eide eller hadde makten over produksjonsmidlene, og som akkumulerte kapital gjennom industridrift (industriborgerskapet),

handel (handelsborgerskapet) eller utlånsvirksomhet (bankierene). Denne klassen fantes i Norge helt fra 1700-tallet, men hadde en svak stilling inntil kapitaltilgangen ble noe større, og industrialiseringa kom i gang fra 1850/60. I siste del av århundret økte borgerskapets betydning kraftig i ly av embetsstatene liberalistiske politikk, og etter 1884 begynte borgerskapet å gjøre seg mer og mer gjeldende. Det er viktig å ha klart for seg at borgerskapet var den klassen som virkelig hadde interesse av kapitalismens framvekst. Jo raskere denne utviklingen gikk fram, jo raskere kunne borgerskapet akkumulere kapital, grunnlaget for deres maktstilling i produksjonslivet og i samfunnet. I Norge utviklet handelen på utlandet seg tidligere enn i industrien, gjennom forbindelsene med England, og landets sjøfartstradisjoner. Handelsborgerskapet, især rederkapitalen, kom derfor til å utvikle seg tidligere og gjøre seg sterkere gjeldende i politikken enn industriborgerskapet.

Småborgerskapet

var også et produkt av kapitalismens framvekst. Utbredelsen av det kapitalistiske markedet gjorde at bøndene, håndverkerne og kjøpmennene ble mer og mer avhengige av markedet. Tryggheten ved natur- alhusholdet og den faste kundekrets forsvant. Bonden, håndverksmesteren ⁽¹⁰⁾ og kjøpmannen ble suget inn i en utvikling der mekanisering av jordbruket, overgang fra håndverk til industri, og markedsføring av produkter, måtte til for at hodet kunne holdes over vannet. Sterk satsing kunne bety avansement inn i borgerskapet ("the self-made man"). Nøling eller konkurs kunne medføre proletarisering. Dette gav småborgerskapet en særlig stilling vi kan se avspeilinger av i ulike småborgerlige ideologier.

Innenfor småborgerskapet må vi skille skarpt mellom på den ene siden kjøpmenn og håndverkere i byene, på den andre siden bøndene. Bøndene utgjorde rundt århundredskiftet nærmere halvparten av yrkesbefolkningen i Norge. Sammen med deres tilknytning til den faste størrelsen jord, og deres geografiske avsondring på bygdene, gjorde dette at de utgjorde en langt mer selvstendig gruppe enn småborger-skapet i byene.

Vi kan imidlertid heller ikke se bøndene som noen enhetlig gruppe. Størstedelen var nok selvsysselsatte som produserte for salg, da

noen år av dette århunderte var passert. Men det fantes også proprietærer som ikke selv behøvde å arbeide på gården, og dermed tilhørte borgerskapet. Det var mange husmenn, selv om husmannsgruppa minket raskt rundt århundredskiftet og enten ble selveiende bønder, proletarer eller amerikanere. I store deler av landet (særlig Nord-Norge og Nord-Vestlandet) var bøndene fremdeles ikke gjort avhengige av noe marked omkring 1900.

Problemene omkring bøndenes klasseinteresser vil imidlertid ikke bli tatt grundig opp i denne oppgaven, selv om vi hele tiden har hatt for øye deres store betydning for partiforholdene. Vårt interessefelt er først og fremst motsetningen mellom arbeid og kapital.

Arbeiderklassen

bestod av alle dem som solgte sin arbeidskraft og produserte merverdi for kapitaleierne. Denne klassen var altså også helt knyttet til kapitalismens framvekst. En detaljert økonomisk historie om industrietablering, håndverkets overgang til industri, utbygging av infrastruktur og jordbrukets basering på leid arbeidskraft, ville samtidig være en historie om hvor og når arbeiderklassen vokste fram. Som hovedgrupper i den norske arbeiderklassen omkring århundredskiftet, kan vi skille ut håndverkssvennene, industriarbeiderne, skog- og landarbeiderne, anleggsarbeiderne og ufaglærte arbeidere i forskjellige sektorer. Inntil den sterke industrialiseringen fra 1905, dominerte håndverkerne innenfor arbeiderklassen i de store byene ⁽¹¹⁾ Fra 1905 vokste industriarbeiderne fram til å bli absolutt dominerende innen klassen. Vi kommer tilbake til forholdet mellom de ulike delene av arbeiderklassen i forbindelse med behandlingen av Arbeiderpartiet.

Mellomlagene

er en restbetegnelse på dem som ikke kan føres tilbake på noen bestemt klasse i det kapitalistiske samfunnet. Det var en sammensatt gruppe uten særegne fellesinteresser, slik som de tre klassene. Innenfor mellomlagene finner vi tjenestemenn, offentlige og private funksjonærer; agronomer underoffiserer, telegrafister, lærere osv. Et fellestrekk er at de arbeidet for lønn eller gasje, men fellestrekkene gjorde ikke at de opptrådte som, eller utgjorde noen egentlig klasse. De knyttet seg gjerne til andre klasser, og ble til-

dels sugd opp i disse. Statsfunksjonærenes øverst lag, de tidligere så mektige embetsmennene, smeltet for eksempel mer og mer sammen med borgerskapet. Det samme gjaldt nye høyt utdannede- jurister og økonomer,- som fikk lederstillinger i næringslivet. Lærerne utgjorde en uhyre viktig del av bøndenes forskjellige protestbevegelser,- mot alkohol, dansk, hedenskap og embetsmenn. En del av mellomlagenes akademikere fant også veien til arbeiderbevegelsen. Sett under ett økte likevel mellomlagene kraftig i antall under kapitalismens framvekst.

2.4 Det politisk/organisatoriske nivå

En vanlig misforståelse av marxismen går ut på at samfunnets overbygning er en mekanisk avspeiling av basis. Etter vår oppfatning har overbygningen en relativ selvstendighet og egentyngde, selv om basis etablerer rammene for denne selvstendigheten. Vi må derfor operere med et eget politisk/organisatorisk nivå. Dette nivået utgjør partienes nærmeste miljø, og er derfor særlig viktig for en oppgave om partiforholdene.

Vi skal ta for oss følgende institusjoner på det politisk/organisatoriske nivå: Organene i det borgerlige demokrati, statsapparatet og organisasjonene.

Det borgerlige demokratis institusjoner og grunnloven med dens friheter, ble skapt samtidig med Norges overgang fra den dansk-norske til den svensk-norske union i 1814, men dette demokratiet gjennomløp store endringer senere. Vi kan bare kort nevne formannskapslovene i 1837, parlamentarismen i 1884, stemmerettsutvidelsen i 1891, den allmenne stemmeretten for menn i 1898 og for kvinner i 1913. Stemmerettsutvidelsene vil vi ta opp i et eget avsnitt senere. Det er viktig å legge merke til at Høyre og Venstre ble dannet med grunnlag i en konflikt mellom storting og regjering, altså en konflikt mellom to politiske organer. De ble dannet som organisasjoner innenfor det borgerlige demokrati. Dette hadde stor betydning for den særegne karakteren disse to partiene fikk i sin første fase, det ene som et parlamentarisk orientert bondeopposisjonsparti, det andre som et statsorientert embetsmanneparti. Og det fikk negativ betydning for senere forsøk på å forandre partistrukturen i retning

av mer sosiale skillelinjer.

Et kjennetegn ved det borgerlige demokrati er dets tilsynelatende adskillelse fra produksjonen. Avgjørelser med direkte tilknytning til produksjonen omfattes ikke av dette demokratiets kompetanseområde, som følge av den private disposisjonsrett over produksjonsmidlene. Men adskillelsen er bare tilsynelatende. Det borgerlige demokratis organer og organiserte partier må til enhver tid operere på grunnlag av produksjonsmåtenes kapitalistiske karakter og dens utvikling.

Statsapparatet

ble i større grad underlagt stortinget med parlamentarismen i 1884, men beholdt en relativt selvstendig stilling; Embetsmennene hadde ikke utspilt sin rolle. Overfor produksjonen hadde staten spilt rollen som tilrettelegger, og til en viss grad som regulator alt tidligere på 1800-tallet. Det ble utviklet et søregent arbeidsdelingsprinsipp mellom staten og de private i utbygging av infrastrukturen (særlig jernbanen) som J.A.Seip har kalt "Det norske system".⁽¹²⁾ Omkring århundreskiftet utvidet staten sitt virkeområde på mange felter.- Det er et viktig trekk ved kapitalismens framvekst og dens overgang til monopolkapitalisme. Virkelig fart i utvidelsen av statens aktiviteter kom det først under 1.verdenskrig.

Organisasjonene

spilte en stadig større rolle i perioden omkring århundreskiftet. Grunnlaget ble da lagt for det særegne beslutningssystem som senere vokste fram rundt råd og utvalg med dels statlig, dels organisasjonsoppnevnt representasjon. Dette system kaller vi korporatisme. Når vi snakker om korporatisme, tenker vi ikke så mye på de mange organisasjonene som ble dannet rundt spesielle merkesaker, som avholds- eller målsak. De preget den offentlige debatt rundt århundreskiftet, og er viktige av den grunn. Vi tenker mer på de nærings- og interesseorganisasjonene som ble stiftet nettopp rundt år 1900, organisasjoner som kunne operere mer i det stille fordi de representerte mektige krefter. Vi kan nevne Den norske Fællesforening for Haandverk og Industri (stiftet 1886), Den norske Handelsstands Fællesforening (stiftet 1889), Norsk Landmandsforbund (stiftet 1896) og Norges Rederforbund (stiftet 1909) som noen av de viktigste.

På organisasjonsplanet spilte selvsagt Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (stiftet 1899) og Norsk Arbeidsgiverforening (stiftet 1900) en dominerende rolle.

Dermed har vi presentert den samfunnsformasjon de politiske partiene beveget seg innenfor omkring århundreskiftet. Vi skal gå over til å se på noen av de sakene partiene sloss om.

3. PARTIENES UTVIKLING BELYST VED NOEN SENTRALE STRIDSSPØRSMÅL

Når vi skal drøfte pariforholdene rundt århundreskiftet, har vi funnet det gunstig å gjøre det med utgangspunkt i konkrete saker som sto sentralt i perioden. Som overskriften tilsier, skal vi ikke befatte oss med sakene i og for seg, men bruke dem i tråd med hovedoppgaven vår, til å framheve partienes utvikling i lys av endrede materielle forhold.

De fire sakene vi har valgt å konsentrere oss om; konsulatsaken, stemmerettsutvidelsene, de sosiale reformene og striden om konsesjonslovgivningen, mener vi både kronologisk og tematisk er gunstige for innfallsvinkelen vår. De er spredt over hele perioden, og vil derfor kunne vise endring over tid. De representerer tilsammen viktige aspekter ved totaliteten i samfunnet, som vi tilstreber å speile; det storpolitiske virkeområdet, det formal-demokratiske, det sosiale og det økonomiske. (13)

Det blir vesentlig å undersøke hvordan de ulike grupper og klasser lot seg høre gjennom partivesenet i de ulike sakene, og å avdekke sammenheng eller eventuelt mangel på sådan, mellom objektiv klassesilhørighet og politisk stillingtaken.

3.1 Konsulatsaken

Spørsmålet om eget norsk konsulatvesen representerte trolig den mest omstridte politiske sak mellom 1891 og 1905, og har følgelig vært gjenstand for atskillig forskning på det politiske plan. Utallige sider er ofret på partitaktikk, stortingsforhandlinger og sanksjonsnektelser, noe vi i det vesentlige skal la ligge.

For oss blir det i første omgang viktig å søke etter endringer i basis som i det hele tatt muliggjorde lanseringen av konsulatsaken i 1891. Vi vil befinne oss på to ulike nivåer - et økonomisk og et taktisk, der det første danner utgangspunktet og forutsetningen for det andre.

Konsulatvesenet og nasjonale interesser

Konsulatsaken, som egentlig var blitt reist allerede i 1814, hadde ligget på is lenge. Den innebar ikke noen vesentlig skranke for det økonomiske liv så lenge Sverige og Norge sto tollpolitisk samlet utad. Etter 1888, da svenskene innførte proteksjonisme, ble nabolandene i stedet konkurrenter på verdensmarkedet. Konsulene som hele tiden hadde vært svenske, ivaretok ikke lenger norske interesser tilfredstillende og framprovoserte motstand i næringskretser, spesielt innen den ekspansive redernæringen. Unionen representerte ikke lenger noen ubetinget økonomisk fordel, noe som ble ytterligere forsterket da Mellomriksloven ble oppsagt i 1895 med virkning fra 1897. (14)

Prinsippet om eget norsk konsulatvesen berørte næringslivets interesser direkte og hadde derfor betydning i seg selv. Venstre kunne følgelig i 1891 lansere parolen på nytt med henblikk på å beholde viktig borgerlig oppslutning, samtidig som de holdt partiets nasjonale tradisjon i hevd.

Med ekspansjonen i forretningslivet økte borgerskapets prestisje betraktelig, noe som blant annet viste seg gjennom økt politisk engasjement. Det ga imidlertid ikke alltid partipolitiske utslag, men tok ofte form av pressgruppevirksomhet. Borgerskapet var i kraft av sin økonomiske stilling i stand til å påvirke politikken utenfor partiene, noe de benyttet seg av i den grad de eksisterende partiene ikke tilfredsstilte deres behov. Ikke desto mindre var en betydelig gruppe forretningsfolk representert også i partipolitikken.

Siden 1884 hadde både Høyre og Venstre gjennomgått omfattende forandringer. Det tidligere antibyråkratiske "spare-Venstre" var blitt radikaliseret, og hadde fått tilslutning fra den voksende arbeiderklassen. Spesielt etter programrevisjonene i 1891 sto Venstre fram som et aktivt sosial-radikalt parti. Likevel hadde partiet store innslag av borgerlige krefter, mer eller mindre i opposisjon til den nye reformlinjen. Oppslutningen fra disse borgerlige kreftene skyldtes trolig Venstres nasjonale profil. Venstre forfektet nemlig en utvetydig aksjonslinje i konsulatsaken etter 1891.

Høyre på sin side hadde etterhvert fått større og større tilsig av forretningsfolk, og kunne i løpet av 90-årene mer og mer betegnes som et "næringsparti". Under overflaten rommet likevel Høyre en mer kompleks gruppe. Embetsfolk følte seg stadig hjemme, og en betydelig gruppe selveiende bønder sluttet opp om partiet.

Høyre hadde en noe ambivalent holdning i konsulatsaken. Næringskreftene hadde interesse av egne konsulter, mens embetsmannshøyre stadig anså et godt forhold til Sverige som overordnet. Høyre kunne følgelig ikke markere en like klar profil som Venstre på dette spørsmålet.

Moderate Venstre befant seg i vippeposisjon. Fra starten av hadde de tilbøyelighet til å støtte Venstre i nasjonale saker, men gled mer og mer i retning Høyre på det innenrikspolitiske plan.

De to hovedpartiene var på 90-tallet i ferd med å nærme seg hverandre når det gjaldt sosial rekruttering. Programmessig lå de derimot stadig langt fra hverandre.

Følgelig var det ikke noe klart samsvar mellom klassesamhørighet og politisk tilknytning i Norge på 90-tallet. Viktige innslag av ideologi kan være med å forklare dette. Mange stemte trolig av tradisjon på det ene eller andre parti.

De mer interessante forskyvningene etter klassegrenser kom først til syne ved slutten av 90-årene, da interessegrupper i høy grad begynte å gjøre seg gjeldende.

Samling av borgerlige krefter

I 1895 var svenske krefter kommet mer på offensiven, og ga ikke lenger rom for ensidige norske tiltak i unionspolitikken. Handelspolitisk ble også rammene innsnevret etter oppsigelsen av mellomriksloven.

Som svar på dette søkte borgerskapet sammen om en politisk avspenning på tvers av partigrensene og dannet koalisjonsregjering under Francis Hagerup. Koalisjonen kom delvis som resultat av en adresse forfattet av direktøren i Storebrand, M. Hansson, og

støttet av 86 næringsfolk i Kristiania og Bergen. Disse var omtrent likelig fordelt på Høyre og Venstre.

Adressen inneholdt en appell til politikerne om å ikke ri prinsipper, men kjøre en flat forhandlingslinje med svenskene, for å ro konsulatsaken i land. ⁽¹⁵⁾ Eksemplet sier noe om en pressgruppes mulighet for innflytelse på dette tidspunkt, men kanskje mer om næringslivets prestisje.

Svenskenes økonomiske tilstramninger og den økende radikale tendens dannet grunnlaget for den samlingspolitikken som var under oppseiling på midten av 90-tallet. Ettersom samlingsmennene søkte nye alternativer utenfor det eksisterende partiapparat, skulle det tyde på at verken Høyre eller Venstre imøtekom den nye situasjonen effektivt nok for næringslivets behov.

Samlingsappellen hadde foreløpig ikke noe partipolitisk siktemål. Sterke krefter innen fronten talte tvertimot for nødvendigheten av en avspenning mellom partiene og generell avpolitisering av samfunnet. Foruten behovet for unionell avspenning, hadde samlingsfronten en mer langsiktig appell om vern av "samfunnsmessige verdier". Det siste var tydeligvis det vesentligste.

Selve det strategiske aspektet ved konsulatsaken var lite avklart. Som nevnt var handelsborgerskapet interessert i konsulatsaken som sådan og trakk ikke selve unionsspørsmålet inn i bildet hvis de ikke ble nødt til det. Venstre derimot, hadde i utgangspunktet ment å kreve eget utenriksstyre, et krav som måtte sette hele unionen i fare. Etter valget i 1891 hadde de imidlertid foretatt en taktisk retrett for å appellere til videre kretser og fordi konsulatsaken i motsetning til utenriksstyret representerte et juridisk tomrom i unionsavtalen. ⁽¹⁶⁾ Samlingsfronten gikk samstemmig inn for at unionsstriden måtte neddempes for å kunne behandle mer "vitale indrepolitiske spørsmål". ⁽¹⁷⁾

Tendensen var klar: Næringskretsene så seg tjent med å ta over den politiske ledelsen. Morgenbladet sa det tydelig i 1898:

"Det er for vort land dog bedre at Societetens første Mænd er Bankieren og Brugseieren end Ekspeditionssekretæren og Oberstløytnanten." ⁽¹⁸⁾

De gamle partier ivaretok ikke næringslivets tarv.

Samling i fastere former

Samlingsbestrebelsene var likevel bare i sin spede begynnelse i 1895, iverksatt i en krisesituasjon da landet ikke hadde noen handlekreaftig regjering. Samlingstanken skulle igjen bli aktualisert i 1903, da i mer organiserte former. Ideologen var her Christian Michelsen - konservativ venstre-mann og ekspansiv skipsreder fra Bergen. Hans mål var å samle alt næringsliv i en blokk om "de virkelig store fellesinteresser" hevet over "unødig politisering av samfunnet" gjennom kunstige partiskiller. ⁽¹⁹⁾ Makten skulle forskyves over i regjeringen for å unngå parlamentærisk kontroll. Næringshegemoniet i staten ville bli nesten fullstendig.

Gjennomføringen av konsulatsaken ble satt som første punkt på programmet, ikke av egentvingde, men som en nødvendighet i den politiske situasjon. ⁽²⁰⁾ Venstre hadde nemlig slått inn på en mer aktiv linje etter 1900, og konsulatsaken lå og ulmet som en hindring for "naturlige allianser". Det var derfor påkrevet å utradere konsulatsaken fra den politiske debatt, for å nå det essensielle mål: Samling om en ny politikk under borgerskapets ledelse.

Konsulatsaken representerte i utgangspunktet en viktig faktor for dominerende fløyer i begge hovedpartiene, for Venstre hovedsaklig av partibyggende årsaker, som motvekt til dets andre sosialradikale ansikt, mens Høyre som næringsdominert parti, hadde mer direkte økonomisk engasjement i saken.

Etterhvert ble andre spørsmål mer presserende, og konsulatsaken fikk annen prioritet. For Samlingspartiet ble det derfor viktig å få konsulatsaken fjernet fra den politiske dagsorden for å bane veien for nye skillelinjer. På denne strategis alter måtte Høyre ofre hele unionen.

3.2 Stemmerettsutvidelsene

Stemmerettsutvidelsene var de viktigste demokratiske reformene i

den perioden vi behandler. Reformen for å virkeliggjøre hva vi forstår med borgerlig-demokratiske rettigheter. Dette er rettigheter som ble utropt under den store franske revolusjon og ble idealer for det liberale borgerskap utover i det 19. århundre.

For Norges vedkommende markerte innføringen av parlamentarismen i 1884 et viktig skille, og dannet opptakten til virkeliggjøringen av hva mange oppfattet som en menneskerett, nemlig allmenn stemmerett.

Sensus-bestemmelsene

Innføringen av sensus-bestemmelsene i 1884 som kriterium på stemmerettskvalifikasjon, brøt med klassesystemet som var etablert i grunnloven i 1814, og var et viktig ledd i avskaffingen av standsprivilegiene. ⁽²¹⁾ Det såkalte klassesystem hadde gitt stemmerettsmonopol til embetsmenn, storbønder eller folk som drev egen næringsvirksomhet. Disse utgjorde ca. 7,5 % av befolkningen i tidsrommet 1859-1879. ⁽²²⁾ Alt tidligere i århundret hadde grupper med stemmerett, særlig bønder, arbeidet for endring av klassesystemet, men de ble skremt av begivenheter både i Norge og ute i Europa (blant annet Pariserkommunen), og kom til å se de underpriviligerte masser som en trusel mot sine egne interesser. Denne trusel skulle senere vise seg å være reell nok. På grunn av partisolidaritet måtte imidlertid storbøndene i Venstre godta Sverdrups sensus-forslag. Hva som karakteriserte stemmerettsstriden på denne tiden, var at den hovedsaklig ble drevet fram av krefter innenfor stortinget. Etter 1884 ble derimot tyngdepunktet i opinionen for stemmerettsutvidelser forflyttet til utenfor parlamentet, og kravet ble reist først og fremst av den organiserte arbeiderbevegelse. ⁽²³⁾

Krav om allmenn stemmerett for menn ble en merkesak for Arbeiderpartiet og ble reist av en rekke arbeidersamfunn, som sto tilknyttet Venstre. Men også innen andre deler av Venstre var det store grupper som jobbet for ytterligere stemmerettsutvidelser, og som utelukkende så reformen i 1884 som en begynnelse. ⁽²⁴⁾ Venstre-medlemmer hadde motstridende interesser i denne, som i så mange andre saker på dette tidspunkt. De demokratiske reformene som Venstre fikk gjennomført i Sverdrup-perioden, så som

juryloven og vernepliktsloven, var uttrykk for generelle bondeinteresser og naturlige utfra partiets bondekommunalistiske grunnlag. Når Venstre i 80-årene argumenterte for utvidelse av stemmeretten, var dette hovedsaklig av taktiske grunner.

Striden om forholdstallsprinsippet

Striden mellom Høyre og Venstre når det gjaldt de demokratiske reformer, dreide seg i større grad om prinsippene forholdstallsvalg kontra flertallsvalg, enn om allmenn stemmerett. ⁽²⁵⁾ Forholdstallsprinsippet ble ført opp på Høyres program i 1885, dette som et alternativ til krav om allmenn stemmerett. Man konsentrerte seg utfra taktiske hensyn bevisst om valgordningens mangler i stedet for stemmerettsspørsmålet. Dessuten var Høyre underrepresentert på stortinget i forhold til stemmetallene, og hadde derfor interesse av å forandre valgordningen. Venstre argumenterte for å opprettholde valgordningen som den var. Følgende argumenter ble brukt:

- Forholdstallsprinsippet ville ramme partiets representasjon.
- Stemmeretten måtte utvides før man gikk inn for endret valgordning.
- Forholdstallsvalg ville oppmuntre til nye partidannelser.

Dette tredje argument var reelt nok, og kunne bringe Venstres eksistens som folkeparti i fare. ⁽²⁶⁾ Partisplittelsen i 1888 innledet truselen mot partiets enhet, men markerte samtidig en avskalling av de minst pålitelige i stemmerettssaken.

Stemmerettssaken i sentrum

På partilandsmøtet i 1891 vedtok Venstre allmenn stemmerett som partiets første programsak. Dette markerte en ny kurs i partiet. Vedtaket innebar at Venstre kunne beholde oppslutningen fra arbeiderne, og det innebar en avdempning av truselen fra Arbeiderpartiet. Arbeiderpartiets agitasjon grep nemlig helt fra starten av fatt i Venstres lunkne holdning i stemmerettsspørsmålet. Når det gjelder å klarlegge Venstres motiver for endringen i dette spørsmål, er historikerne uenige. Arne Bergsgård legger i sin Venstre-historie vekt på partiets prinsipielt demokratiske innstilling som hovedgrunn til å ta opp stemmerettssaken. Dette var i Bergsgårds øyne uttrykk for en allmenn og prinsipiell li-

beralisme. (27) Edvard Bull derimot mener at Venstres tilslutning ikke var særlig hjertelig, og at den var mer taktisk begrunnet, et standpunkt Rolf Danielsen synes å dele. (28) Begge legger vekt på at arbeidernes krav krevde allmenn stemmerett allerede i 1885, og at dette kravet ved inngangen til 90-årene ble båret fram av en massebevegelse. De store mønstringene og stemmerettstogene var eksempler på dette. "Venstre grep ledelsen i bevegelsen og arrangerte togene i sin regi", sier Danielsen. (29)

I 1891 ble også skatt gjort obligatorisk for alle som hadde nådd inntektsgrensene, (30) noe som betydde en økning i antall stemmerettskvalifiserte, og som dannet grunnlag for Venstres valgseier i 1897. Venstre fikk da grunnlovsflertall i stortinget, og kunne vedta allmenn stemmerett for menn i 1898. Edvard Bull karakteriserer vedtaket som "den første store politiske seieren for arbeiderklassen i Norge". (31)

Samtidig med at stemmerettskravet for menn fikk vind i seilene i 1885, ble de første initiativ til kvinnelig stemmerett tatt gjennom etableringen av Kvindestemmerettsforeningen. Dette var en tverrpolitisk, feministisk organisasjon, som ble ledet av kvinner fra mellomlagene, men med støtte fra såvel Arbeiderpartiet som deler av Høyre. Denne støtten ble senere modifisert ettersom kravet om mannlig stemmerett vant fram i 90-årene. Dette resulterte i at det samme storting som vedtok allmenn stemmerett for menn, samtidig avviste kvinnestemmeretten.

Allmenn stemmerett for kvinner ble først vedtatt i 1913 av et enstemmig storting, etter at man i 1907 hadde vedtatt begrenset stemmerett etter sensus-prinsippet.

Stemmerett ved kommunevalg

Når det gjelder valgordningen for kommunevalg, ble forholdstallsprinsippet innført i 1896, samtidig med overgang til sensussystemet. Dette var den første revisjon av den kommunale valgordning siden 1837. Allmenn kommunal stemmerett for menn ble innført først i 1901. Samme år ble sensussystemet gjort gjeldende for kvinner. Inntektsgrensene var 300 kroner på landet og 400 kroner i byene. Allmenn stemmerett for kvinner til kommunevalg

ble innført i 1910.

Det er vanskelig for oss å fastslå hvilke virkninger utvidelsene av stemmeretten ved kommunevalg fikk for partiforholdene, da den historiske litteraturen så å si ikke beskjefter seg med kommunalpolitikk. Imidlertid er det klart at åpningen for DNAs inn- tog i kommunestyrene må ha hatt avgjørende innflytelse på den generelle orientering i dette partiets politikk.

Foreløpig oppsummering

Når det gjelder Høyres rolle i stemmerettssaken synes den å være lettest å bestemme negativt, det vil si gjennom hva partiet ikke gjorde. Selv om Høyre ikke arbeidet for stemmerettsutvidelse for menn, ser det ikke ut til at partiet aktivt motarbeidet denne reformen gjennom agitasjon, ihvertfall ikke i 90-årene. Partiet synes å ha nøydt seg med å stemme imot i stortinget.

For å overleve som parti måtte Venstre gjennomføre stemmeretten etter at saken først var programfestet og det var ført en valgkamp på den. Vi skal heller ikke se bort fra at dette var i tråd med dominerende ideologiske strømninger i partiet. Hoveddrivkraften bak gjennomføringen var indirekte den voksende arbeiderbevegelse.

Konsekvenser

Utvidelsen av stemmeretten for menn økte tallet på stemmeberet- gige fra 238.115 i 1897 til 440.174 i 1900. ⁽³²⁾ Dette skapte grunnlag for økte motsetninger i politikken, motsetninger som i stor grad var preget av den økte polarisering i samfunnet forøvrig. De sosiale skillelinjer ble fra da av mer og mer vesentlige, og det politiske tyngdepunkt forskjøv seg i retning venstre. ⁽³³⁾ Konsekvensen var at Venstre mistet sin dominans i arbeiderbevegelsen og at Arbeiderpartiet vokste. Stemmeretts- utvidelsen manifesterte seg i at nye interessekonflikter kom til uttrykk. De lokale variasjoner ble visket mer og mer ut, og **skillene mellom klasser og sosiale grupper** ble en av de vesentligste dimensjoner også i det partipolitiske liv. Årsaken til dette beskrives slik av Ulf Torgersen: "Dynamikken er klar: det er presset fra arbeiderne som er drivkraften". ⁽³⁴⁾

Dette bildet er i det minste dekkende for situasjonen i byene, hvor polariseringen mellom arbeid og kapital var mest framherskende. Et politisk uttrykk for dette var valgresultatet i 1903, da Arbeiderpartiet og Samlingspartiet var valgets seierherrer og Venstre led et stort nederlag. Stemmerettsutvidelsens fremste talsmenn på stortinget hadde gjennom sitt eget vedtak nærmest gravd en grav for sitt eget parti.

Stemmerettens begrensninger

Det som imidlertid begrenset betydningen av den allmenne stemmerett, var valgordningen. Forholdet mellom partienes prosentvise oppslutning blant velgerne og mandatfordelingen var i sterk utakt. Antall velgere bak hvert mandat varierte dessuten enormt fra valgkrets til valgkrets. Fortsatt var det Høyre som representerte reformviljen i valgordningsspørsmålet. Partiet hadde imidlertid erstattet det gamle forholdstallsprinsippet med kravet om direkte valg i enmannskretser, noe som ble vedtatt i 1905. En av reformens konsekvenser var økt aktivitet fra pressgruppene ved valget i 1906. Mange av dem stilte også som egne partier. (35)

Motsetningene i synet på denne reformen gikk for Høyres og Venstres vedkommende innen partiene, og da i motsetningen mellom by og land. Motstanden mot det nye systemet kom hovedsaklig fra bondehold. Hovedargumentasjonen bygget på motstand mot at amtenes skulle deles i flere valgkretser, da dette ville svekke bondenes representasjon.

Konklusjon

Det er vanskelig å trekke sikre konklusjoner når det gjelder forholdet mellom klasseinteresser og partiorganisering på bakgrunn av saker som gjelder de demokratiske reformer. Hva som imidlertid synes klart, er den organiserte arbeiderklassens betydning for gjennomføringen av stemmerettsutvidelsen for menn. Bildet blir mer problematisk når det gjelder stemmeretten for kvinner, ihvertfall før 1906. Hvor aktive arbeiderkvinnene var i denne sak, kan vanskelig fastslås på grunn av mangel på litteratur om emnet. Men de spilte uten tvil en underordnet rolle i kvinnenes kamp for stemmeretten.

Venstres prinsipielle posisjon er også usikker, fordi det valgtaktiske aspekt forkludrer bildet. Men sikkert er det at Venstre appellerte til velgere med klare interesser av stemmerettsutvidelsen, selv om mange av disse forlot partiet etter at allmenn stemmerett var et faktum. En kan i en viss forstand si at Venstre gjennom disse reformene hadde utspilt sin historiske rolle som drivkraft bak virkeliggjøringen av det borgerlige demokrati.

Når det gjelder Høyres rolle, er den lite omtalt i litteraturen, endog i den litteratur som generelt har en klart positiv holdning til partiet. ⁽³⁶⁾ Man kan av dette trekke den forsiktige konklusjon at en omtale av partiets innsats i disse sakene ikke ville gi et spesielt flatterende bilde. Det kan synes som om Lars Roar Langslets "motto": "Vi skal koma om inkje so brått" kunne vært dekkende for Høyre også når det gjaldt holdningen til de demokratiske reformer ved århundreskiftet.

3.3 De sosiale reformene

I kjølvannet til kapitalismens framvekst fulgte i alle land utvidelser av lovverket og økning i statens aktivitet. Stadig mer av produksjonen skjedde for et felles marked. Den ble samfunnsmessig. Statens betydning økte fordi den var den eneste institusjon som kunne handle utfra hensynet til de samlede interessene hos den klasse som behersket produksjonsmidlene.

En viktig del av utvidelsene i lovverket skjedde på det sosiale området, og hadde sin bakgrunn i industriens nærmest ubegrensede utnyttning av menneskelig arbeidskraft med barnearbeid og umenneskelig lange arbeidsdager. Karl Marx hentet mye stoff til eksemplifisering av sine teorier om kapitalismen fra kampene om fabrikklover og arbeidstidsbegrensninger i England. Han mente at reformene ble nødvendige for kapitalen fordi arbeiderne ellers ikke ville overleve og klare å oppfostre sine barn til nye arbeidere: Reformen var nødvendige av hensyn til reproduksjonen av arbeidskraft. ⁽³⁷⁾ På 1880-tallet gjennomførte Bismarck gigantiske sosialreformer i Tyskland - mest kjent er trygdesystemet - som skulle fjerne den misnøye sosialdemokratiet bygget sin oppslutning på.

I Norge kom den store utvidelsen av statens virksomhet under 1. verdenskrig, i skipsreder Gunnar Knudsens regjeringsperiode. Det nye var da først og fremst at farten i utbyggingen av statens virksomhet økte sterkt. ⁽³⁸⁾ Reformene i denne perioden var stort sett en videreutvikling av forslag og delvise reformer fra tidligere. Grunnlaget for statens økende betydning var lagt rundt århundreskiftet. Dette gjelder i høy grad sosialpolitikken. ⁽³⁹⁾

Det sosiale reformarbeidet i Norge begynte for alvor med Arbeiderkommisjonen av 1885. Den undersøkte arbeiderklassens arbeids- og leveforhold og framsatte en rekke reformforslag. I 1892 kom det forbud mot nattarbeid for bakere, og i 1896 en lov om "behandling av forsømte barn".

fabrikktilsynslov 1892

Den sosialreformen som det sto mest strid om, var folketrygden. Det ble opprettet en del trygdekasser av fagforbundene, og enkelte bedrifter laget egne trygdeordninger for sine arbeidere. Det var tidlig et krav fra sosialdemokratisk hold at den sosiale hjelp skulle betales over statsbudsjettet. ⁽⁴⁰⁾ Men Venstre arbeidet for en samordnet folketrygd utfra forsikringssystemet (innbetalte premier). Dette var Gunnar Knudsens kongstanke på det sosialpolitiske området. Han var den drivende kraft i stortingets sosialkomite, da denne ble opprettet i 1894. Samme år ble den første offentlige trygdeloven, en ulykkestrygd for industriarbeidere, vedtatt av stortinget. Folketrygden ble imidlertid offer for en rekke parlamentariske og komitémessige forviklinger. ⁽⁴¹⁾ Det ble en ørkenvandring fra komité til komité. Syketrygden kom derfor først i 1909, og den samordnede folketrygden ble utsatt på ubestemt tid. Den kom i 1967.

Motivene bak reformarbeidet

Før vi går inn på de enkelte partienes holdninger og sosialpolitikens virkninger for partiforholdene, vil vi si noe om de motiver som spilte en rolle for gjennomføringen av eller motstanden mot sosiale reformer:

Humanitære hensyn

Rent humanitære hensyn spilte opplagt en rolle som motivasjon for sosialpolitisk reformarbeid. Dette er imidlertid et motiv som gjør seg svært godt i argumentasjon, og kan derfor brukes til å vikariere for andre motiver. Det var trolig

først og fremst intellektuelle mellomlagsgrupperinger som lot seg drive til sosialt reformarbeid utfra rene rettferdighets-hensyn. Humanitære følelser i andre klasser ledet heller til veldedighet. (42)

Partitaktiske hensyn

I partienes kamp om velgerne kunne aktivt sosialt reformarbeid være en fordel overfor noen velgergrupper, en ulempe overfor andre. Taktiske vurderinger av denne typen spilte inn ved utformingene av alle partienes sosialpolitiske linje, men det er vanskelig å fastslå hvor mye, da slike hensyn sjelden blir satt på papiret. (43)

Ønske om å forhindre sosial misnøye

Det var ikke bare Bismarck som ville bruke sosiallovgivning til å dempe sosial misnøye. Dette motiv sto klart å lese også i Sverdrup-regjeringens proposisjon om nedsettelse av Arbeiderkommisjonen i 1885, der det ble vist både til revolusjonære strømninger i utlandet og til Thranebevegelsen. Høyrepolitikerer Fredrik Stang viste senere til at sosiale reformer kunne være et "bolverk mot sosialismen". (44) Arbeider-Demokratene og Venstre anså sosialpolitikken som kanskje det viktigste ledd i sitt arbeid for å dempe klassemotsetningene.

Egeninteresse

For Det norske arbeiderparti var motivet for å kreve sosiale reformer simpelthen medlemmenes klasseinteresser. Slike krav spilte en viktig rolle i partiets programmer og politiske arbeid helt fra starten i 1887. Det samme kan en i noen grad si om Arbeider-Demokratene og dette partiets forløper, De forenede Arbeidersamfunn. Men her kompliserer det bildet at partiets ledere ikke oppfattet seg som klassepolitikere og at AD mer og mer mistet fotfestet blant arbeiderne.

På den andre siden av klasseskillet spilte egeninteressen inn i form av økonomiske hensyn. De enkelte kapitalistene hadde interesse av å utnytte arbeidskraften mest mulig og kunne tape økonomisk på sosiale forbedringer. Slike motiver for

motstand mot reformer finner vi få spor av i den historiske litteraturen. De har trolig gjort seg mer gjeldende bak kullissene, og kan ha virket forsinkende på det sosiale reformarbeidet. ⁽⁴⁵⁾ En langt mer omtalt rolle spilte bøndenes motstand mot offentlige utgifter utfra uvilje mot å øke skattetrykket, og denne motstanden var utvilsomt en viktig årsak til utsettelse i reformarbeidet.

Hensyn til den økonomiske vekst

Hensynet til hva som var mulig innenfor det eksisterende økonomiske system, hva som fremmet eller hemmet den økonomiske vekst, mener vi må ha vært fundamentalt. Det har etablert mulighetene og begrensningene for hva som kunne gjøres. Med kapitalismen som dominerende produksjonsmåte ville det ikke kunne gjennomføres reformer som i vesentlig grad hemmet kapitalismens utvikling. Reformene kunne først innføres eller bli effektive når produksjonslivet var i stand til å tilpasse seg dem. Dette kan vi se av sammenhengen mellom reformiver og konjunkturutvikling. ⁽⁴⁶⁾ En utvikling av dette resonnementet mener vi det er viktig å gjennomføre for å forstå statens rolle i Norge da kapitalismen ble den dominerende produksjonsmåte. Her nøyer vi oss med å slå fast at hensynet til produksjonen må ha spilt en rolle som forutsetning for sosialpolitikken til alle de partiene som aksepterte den framvoksende kapitalismen og ikke som Arbeiderpartiet ønsket å innføre en annen produksjonsmåte. ⁽⁴⁷⁾

Partiene og sosialpolitikken

Høyre var aldri motstander av sosiale reformer i prinsippet. Det er i det hele tatt viktig å legge merke til at reaksjonære strømninger med motstand mot enhver sosialpolitikk ikke gjorde seg gjeldende i Norge. Faktisk var det krefter i partiet Høyre som var tidligst ute med sosialpolitiske initiativ i Norge. Det var regjeringen Selmer som fremmet det første sosialpolitiske lovforslaget, et forslag som ble lagt på hylla mot 32 H-stemmer i 1885, da Sverdrup-regjeringen nedsatte Arbeiderkommisjonen. ⁽⁴⁸⁾ Med bakgrunn i en tyskinspirert diskusjon, som ble satt i gang i Norge av Statsøkonomisk forening, viste konservative politikere tidlig interesse for sosiale spørsmål. Denne holdningen kan også ha

med partitaktiske hensyn å gjøre. Ved de første valgene med allmenn stemmerett for menn fikk Høyre et stort antall arbeiderstemmer. Arbeiderne fulgte mange steder sine arbeidsskjøperes politiske standpunkt, noe som viser at patriarkalske forhold ennå varte ved. ⁽⁴⁹⁾ Alt i 1894 organiserte en konservativ fraksjon i Høyre en egen arbeiderforening utfra ideer om felles interesser mellom arbeidsgivere og arbeidere. ⁽⁵⁰⁾

Fra Venstres radikalisering i 1891 spilte Høyre likevel hele tida en modererende og avdempende rolle i sosialpolitikken, og Høyrefolk på stortinget stemte flere ganger mot tiltak som ville bedre arbeidernes sosiale stilling. Denne endringen i retning av en mer konservativ politikk må antas å ha sammenheng med Høyres overgang fra embetsmanns- til forretningsmannsparti. Hensynet til kapitalistenes interesser og til den økonomiske vekst ble da sterkere enn ønskene om å vinne arbeiderstemmer og dempe sosial misnøye.

Venstre viste liten interesse for sosialpolitikken før 1891, noe som trolig har å gjøre med dets karakter av et bondeparti. På landsmøtet det året fikk imidlertid representanter for arbeidersamfunnene, der også AP-folk var med på denne tida, programfestet både fabrikk- og skipstilsyn, lovfestet arbeidstid, sykdoms-, ulykkes- og alderstrygd. Dette var med og markerte en endelig avstand til Moderate Venstre. De sto nær Høyre i sosialpolitikken. Utenom fabrikktilsynet ble ingen av programpunktene til Venstre gjennomført før etter at unionsstriden var over. Denne striden styrket Venstre på nytt på et nasjonalt og ikke på et sosialt grunnlag. Først etter at forsøket fra Venstres liberale næringslivsfløy på en bred borgerlig samling var mislykket i 1908 - kunne det konsoliderte Venstre for alvor gå i gang med å fremme sosiale reformtiltak. Gunnar Knudsens 1. regjering gjennomførte syketrygden. Hans 2. regjering fortsatte reformarbeidet. Knudsen hadde hele tiden vært en av dem i Venstre som arbeidet for en aktiv sosialpolitikk. Justisministeren i Knudsens regjering, arbeiderdemokraten Johan Castberg, var likevel den drivende kraft bak de sosiale reformene i perioden fra 1908.

Arbeider-Demokratenes lille organisasjon mellom Venstre og Arbeiderpartiet utformet en ideologi for utjevning av klasseskil-

lene, noe som skulle skje ved utdeling av jord til alle. Småbrukeren var den beste garanti mot klassekamp. ⁽⁵¹⁾ Utjevningen av klasseskillene skulle også skje gjennom en aktiv statlig reformpolitikk. AD fungerte som en pressgruppe overfor Venstre for sosiale reformer. Johan Castbergs store sakkunnskap og politiske prestisje hjalp dem til å nå fram på viktige punkter.

Arbeiderpartiet hadde de sosiale kravene med som selvsagte punkter på programmene helt fra starten. I 1891 ble partiets program omformet i mer radikal retning. De sosiale kravene ble mer vidtgående enn før. Blant annet ble det krevd 8-timers arbeidsdag - DNAs flaggsak - og gratis legehjelp og legemidler. ⁽⁵²⁾ Det som var kjennetegnet ved DNAs sosialpolitikk, var at partiet ville finansiere den sosiale hjelp over statsbudsjettet, ikke gjennom innbetaling av premier. Dette standpunktet hevdet partiet konsekvent helt fra 1888 til slutten av 1899. Da gikk DNA inn på Venstres folketrygd-linje som en konsesjon til arbeidersamfunnsbevegelsen i forhandlinger om samarbeid foran valget i 1900. ⁽⁵³⁾ Partiet opprettholdt sitt prinsipielle standpunkt, men det ble skjøvet noe i bakgrunnen utfra opportunistiske hensyn.

I 1903 ble Arbeiderpartiet for første gang representert på stortinget. Stortingsgruppen støttet stort sett Venstres reformframlegg, men kritiserte Venstre for ikke å gå langt nok.

Konklusjon

Fra begynnelsen av 90-årene ble sosialpolitikken et viktig område i politikken. Arbeiderpartiet og Arbeider-Demokratene presset på for å få gjennom vidtgående reformer. Venstre kom i 1891 inn på en radikal kurs i sine programmer, mens Høyre ble en stadig mer konservativ kraft på dette området. Splittelser og et sosialt sammensatt velgergrunnlag gjorde at Venstre ikke gjennomførte så mye av sitt program. I tillegg kommer at unionsstriden tok det meste av den politiske oppmerksomhet i en lang periode. Den samordnede folketrygden, som ble lansert på Venstres program i 1900, ble ikke til virkelighet. Venstres programradikale sosialpolitikk dannet mye av grunnlaget for avskallingene til høyre både i nittiårene og i 1908. At programformuleringene ikke ble fulgt opp i den første perioden etter århundreskiftet, bidro til DNAs framgang i stortingsvalget 1903. Begge deler svekket Venstre.

Ellers kom ikke de sosialpolitiske skillelinjene til å spille en så stor rolle for partistrukturen som mange politikere hadde trodd. Partimønsteret fra før århundreskiftet overlevde forsøkene fra borgerlige samlingskrefter på å bryte det ned. Dette skyldtes kanskje for en stor del at det som virkelig ble gjennomført av sosiale reformer ikke var så radikalt at det kunne skremme noen eller hemme den økonomiske vekst i vesentlig grad. De fleste måtte erkjenne at visse sosiale forbedringer var nødvendige for at arbeiderne i det hele tatt skulle kunne fungere i samfunnslivet, at de skulle kunne reprodusere seg selv og sitt avkom. Sosialdepartementet uttrykte dette slik i 1914 i en omtale av papirarbeidernes situasjon:

"En sådan arbeider kan ingen tid ha til samvær med hustru og barn, kan intet bidra personlig til de sistes opplærelse og oppdragelse, intet formå for å samle seg kunnskaper eller innsikt i noe utenfor sitt arbeid, ja knapt nok i det som vedkommer hans arbeid. " (54)

Størst historisk betydning fikk kanskje de sosiale reformene som utvidelser av statens virkeområde. De brøt med de liberalistiske forestillingene om "nattvekkerstaten", og la dermed noe av det normmessige grunnlaget for aktivisering av staten også i andre saker. En av disse sakene var konsesjonslovene.

3.4 Konsesjonslovene

Striden om konsesjonslovene er spesielt velegnet til å belyse forholdet mellom parti og klasse. Ofte vil engasjement i saken relativt lett kunne tilbakeføres på ulike klasseinteresser og vil bare i liten grad kunne skje under dekke av vikarierende motiver. Veien fra objektive interesser til forfektet standpunkt og omvendt synes ikke særlig lang. Vi finner det derfor nødvendig her å behandle forholdet mellom subjektive og objektive interesser i noen særlig grad.

Fram til 1880 fantes nesten ikke utenlandsk kapital i Norge, når en ser bort fra utenlandske lån. Det eneste av betydning var britenes investeringer i treforedlingsindustrien. Gjennom å eie tresliperier i Canada, Newfoundland, Norge og Sverige var de britiske papirmøllene i stand til å presse ned prisene på tremasse også fra uavhengige bedrifter. Om de utenlandske dattersel-

skapene da gikk med små tap, spilte liten rolle. (55)

Dette var et av de første bud om den internasjonale storkapitalens innmarsj i Norge, og i 1880-årene startet en bølge av fosseoppkjøp som ikke kulminerte før den første konsesjonsloven - panikkloven - ble vedtatt. Dette skulle ikke skje før i 1906, og inntil da var også svært få bekymret over den utenlandske kapitalens innflytelse. (56) Den nye vassdragsloven av 1887 stadfestet for eksempel grunneiernes eiendomsrett til elver, bekker og vann der de fra gammelt av hadde hatt bruksrett. Dette innebar muligheter for salg og industriell utnyttning fra utenlandsk kapital side. (57)

I imperialismens tidsalder ble Norge langt på vei et råvareproduserende u-land som tjente som utbyttingsobjekt for fremmed kapital. Karakteristiske trekk ved de utenlandskdominerte bedriftene som i stigende grad gjorde sitt inntog her i landet, var at de i forhold til de norske var store, produktive, kapitalsterke og konsentrert om eksportsektoren.

Ved inngangen til vårt århundre hadde den utenlandske kapitalen fått en dominerende plass. Engelsk, tysk, fransk, belgisk og svensk kapital spilte en sentral rolle. I 1905 falt 71 % av dagsverkene i gruvene på utenlandske selskaper, (58) og i 1905/06 eide utenlandsk storkapital fosser som representerte "over 0,5 millioner hestekrefter, og det var dobbelt så meget som all norsk industri tilsammen disponerte over." (59) Omfanget av den formelle eiendomsretten til skogen var langt mindre, og selv om skogen i stor utstrekning ble kontrallert via stråmenn, var innpass av utenlandsk kapital her likevel betraktelig mindre enn hva bergverk og vassdrag angikk. (60)

Likevel var omfanget nå blitt så enormt at noe måtte gjøres for å begrense den utenlandske kapitalens innmarsj. Nye store fosseoppkjøp var da også på tale like etter unionsoppløsningen.

Striden om konsesjonslovene skulle reise prinsipielle spørsmål av vidtrekkende karakter. Hvordan skulle norsk økonomi utvikles? Herunder: Hvordan skulle den norske stat forholde seg til uten-

landsk kapital, privat industrikapital generelt og privat eiendomsrett til naturressurser ?

Konsesjonslovene skulle komme til å representere et viktig oppgjør med den økonomiske liberalisme, med tanken om fri utfoldelse for privat initiativ og kapital til "samfunnets beste".

Tollvernet fra 1897, som ble styrket i 1905, var vel det første virkelige skrittet bort fra de liberalistiske prinsipper og samtidig et uttrykk for motsetningen mellom de ulike nasjonale kapitaler. Konsesjonslovene skulle bli et nytt uttrykk for kapitalismens immanente motsetninger.

Panikklovene

Panikklovene av 1906 bør ses i lys av unionsoppløsningen året før. I utgangspunktet ble saken tatt opp som et nasjonalt spørsmål, begrenset i omfang til vassdragene, ⁽⁶¹⁾ men de odelstingsproposisjonene som kort etter ble lagt fram, omfattet også skog og bergverk. Det ble argumentert kraftig for at man måtte være raske i saken, for ellers ville utenlandsk kapital i siste liten kunne sikre seg store rettigheter gjennom nye oppkjøp. Tross stor motstand i saken ble panikkloven enstemmig bifalt av lagtinget allerede 6. april 1906. ⁽⁶²⁾ En uttrykkelig forutsetning i loven var at den under ingen omstendighet måtte bli gjort gjeldende utover den inneværende stortingsperioden. ⁽⁶³⁾

Essensen i loven var at ingen kunne erverve fosser eller bygge kraftverk med over 3000 hestekrefter uten konsesjon. Utenlandske selskaper og aksjeselskaper ble avskåret fra å kjøpe fosserrettigheter, og selskaper med mer enn 50 % utenlandsk kapital ble også forhindret fra å kjøpe skog og bergverk.

Bredal-komiteen ble nedsatt for å lage forslag til varige lover, og i mellomtiden ble den midlertidige loven fornyet.

Mjøsreguleringen

Høsten 1906 hadde regjeringen gitt konsesjon til Glommen Brugs-eierforening for bygging av en ny og større dam i Vorma som skul-

le tjene til å øke kraftmengden i Glomma-fallene fra 100.000 til 250.000 hestekrefter. Selv om sterke utenlandske kapitalinteresser var inne i bildet og en totalrevisjon av konsesjonslovgivningen foresto, kunne regjeringen dekke seg bak vassdragsloven. Panikkloven begrenset jo sitt virkeområde til fossene. Men etter som den gamle dammen i Vorma med dette ble satt ut av funksjon, og da saker hvor statseiendom går ut av bruk skulle forelegges stortinget til uttalelse, var det grunnlag for å reise mistilitsforlsag mot regjeringen Michelsen. Staten ble imidlertid tilbudt å ta over den nye dammen av Brugseierforeningen, og regjeringen berget seg dermed med knapt flertall.

De Castbergske konsesjonslovene

Bredal-komiteens innstilling rakk ikke å bli behandlet før Løvland-regjeringa falt på negativt flertall i mars 1908. Proposisjonen ble trukket tilbake til fordel for et strengere forslag fra justisminister Castberg under regjeringen Knudsen.

De Castbergske konsesjonslover av 1909 innførte konsesjonsplikt for fosser for alle unntatt staten, og bare aksjeselskaper med sete i Norge og minst 50 % norsk styrerepresentasjon kunne få tillatelse. Visse sosiale ytelser, kommunal disposisjonsrett for 5 % av kraften, forbud mot priskarteller og vederlagsfri hjemfallsrett til staten etter 60-80 år, inngikk også i lovene. Noenlunde tilsvarende krav ble gjort gjeldende for bergverkskonsesjon, men her ble det innført dobbelt konsesjonsplikt, - både for å erverve bergverksrettigheter og for å drive bergverket. Alle utenbygdsboende måtte ha konsesjon for å kjøpe skog. Utlendinger kunne under ingen omstendighet få slik tillatelse.

Synspunkter

En klassifisering av de ulike grupperingers/partiers standpunkter er særdeles viktig for oppgaven vår. En slik systematisering av synspunktene i konsesjonsspørsmålet har vært gjort av mange før oss ⁽⁶⁴⁾ uten at vi fullt ut har kunnet slutte oss til noen av disse kategoriseringene. Dikotomien prokapitalisme/antikapitalisme med tilhørende undergrupper synes for oss å være naturlig.

Antikapitalistene

Under kapitaliseringsfasen var først og fremst to produksjonsmåter framtreddende. Antikapitalismen representerte derfor både førkapitalistiske interesser - det gamle bondesamfunnet - og interessene til den klassen som først ble skapt i og med kapitalismens inntog - arbeiderklassen. Disse interessene sto reelt i motsetning til hverandre, men kunne likevel i en viss utstrekning samordnes ved konkret stillingtaken til konsesjonslovene (under avstemningene).

Det første standpunktet antok karakter av anti-industrialisme - Norge er best tjent med å være et bondesamfunn - og ble framholdt av jordbrukere, primært tilknyttet Venstre. (65) Arbeiderpartiet framholdt at naturressursene tilhørte samfunnet som helhet og at en måtte sikre seg mot at rikdommene kom på private hender, det være seg norske eller utenlandske. Her var man for industrialisme og statsdrift. (66)

Prokapitalistene

Her var forholdene langt mere infløkte. På ytterste høyre fløy har vi de konsekvente liberalistene som ønsket fritt spillerom for såvel utenlandsk som norsk kapital. Norge hadde ikke tilstrekkelig med kapital. For å oppnå en rask industrialisering var det derfor nødvendig med utenlandske investeringer. Konsesjonslovgivning, og da spesielt hjemfallsretten, så de på som en ulovlig og uheldig inngripen i den private eiendomsretten. Talsmenn for denne synet finner vi blant større industriledere, ingeniører og finansfolk med tilknytning til utenlandsk kapital, og store skogeiere. Partimessig var de knyttet til Høyre, senere også Frisinnede Venstre, men var på ingen måte enerådende i disse partiene. (67)

Representantene for den nasjonale retningen ønsket bare kontroll med den utenlandske kapital. Norske selskap derimot måtte få frie hender. Sto valget mellom rask industrialisering med utenlandsk kapital og en langsommere vekst med norsk kapital, foretrakk disse det siste. De forsvarte den private eiendomsrett i tradisjonell liberalistisk forstand og motarbeidet hjemfallsretten. Konsesjonslovene var for dem bare et

middel til å hindre utlendinger i å erverve norske naturrikdommer. Retningen var preget av nasjonalfølelsen fra 1905. Den nasjonale retningen var framherskende i konservative kretser, framfor alt innen Høyre, i moderate Venstre-kretser - senere Frisinnede Venstre, og ble også forfektet av regjeringen Michelsen. Den ble aktivt støttet av de finansielle kretsene som ikke var knyttet til utenlandsk kapital, og av store deler av det industrielle næringsliv som følte sine næringsinteresser truet av utlendingene. (68)

Representantene for den sosiale retningen var ikke antikapitalister, (69) men ønsket likevel i stor utstrekning å begrense de skadelige følgene av kapitalismen. De fryktet monopoliseringstendensene, spesielt når det gjaldt elektrisiteten, og vilde verge den lille mann og de små næringsdrivende mot de kapitalistiske storselskapene. Betydningen av konsesjonslovgivningen lå i statens muligheter for å åvirke tempoet i industrialiseringen og eierforholdene innen industrien. Hjemfallsretten tjente til å bremse industrialiseringstakten og tidsbegrense monopolfaren. Dette kravet fikk derfor bred støtte. Man skilte heller ikke mellom utenlandsk og norsk kapital, og representanter for den sosiale retningen hevdet da også gang på gang i stortingsdebattene at det var umulig å trekke noe klart skille mellom norske og utenlandske selskaper.

Det ble framholdt at samfunnsinteressene måtte prege industrialiseringen, og det sosiale spørsmål ble oppfattet som et av hovedproblemene i samfunnet. Solidaritet skulle gjøre klassekamp unødvendig, og arbeiderne måtte skaffes levelige kår. I synet på statsdrift og privat eiendomsrett kom imidlertid visse motsetninger til syne. Det var et spørsmål om hvor langt en skulle gå.

Den sosiale retningen hadde sine støttespillere innen håndverk, småindustri, handelskapital og befrakterkapitel. Slike synspunkter ble særlig grad forfektet innen Venstre, i sterkest grad av Johan Castberg og Arbeider-Demokratene. En viss støtte kom også fra Høyrefolk. I noen utstrekning er det riktig å si at det var bondesamfunnets interesser man ville iva-

reta. (70)

Inndelingen er langt fra uproblematisk. Dels skjedde det en endring i standpunkter over tid, og dessuten vil plassering av spesielle grupperinger innen bestemte kategorier ofte måtte bygge på et spinkelt grunnlag ettersom vi først og fremst har de synspunktene som kom til uttrykk i stortinget å holde oss til.

Sammenfatning

Kategoriseringen ovenfor viser med all tydelighet den utbredte uenigheten som hersket i konsesjonsspørsmålet innen de ulike partiene. Bare Arbeiderpartiet ser ut til å ha stått enhetlig. Spesielt innen Høyre og Venstre spriket synspunktene sterkt. Standpunktene reflekterte i større grad næringsinteresser og klasseforhold enn partistruktur.

Borgerskapet ga naturlig nok i stor grad uttrykk for sine objektive interesser, men var ute av stand til å stå enhetlig på grunn av motsetningen mellom nasjonale og internasjonale kapitalinteresser og mellom ulike deler av norsk kapital. I den utstrekning representanter for borgerskapet forfektet sosiale synspunkter, må dette i stor grad tilskrives frykten for den raskt voksende arbeiderklassen.

Småborgerskapet sluttet relativt massivt opp om den sosiale retningen, selv om store deler av bøndene kan plasseres i den anti-industrielle båsen.

Arbeiderklassen gjorde seg naturlig nok lite gjeldende i den offentlige debatt om konsesjonslovene, men blant dens politiske representanter var det antikapitalistiske synet med tanken om statsdrift framherskende.

Konsekvenser for partiforholdene

Konsesjonsstriden skapte ikke nye varige konstellasjoner i norsk politikk over natten. Partimønstrene var imidlertid ustabile

under stridens første fase, og utspillene i stortinget kom ofte i større grad fra enkeltrepresentanter enn fra partier. Høyre-representanten Thallaugs interpellasjon i stortinget om Mjøsreguleringen 29. november 1906, ⁽⁷¹⁾ ga opptakten til en sak av store dimensjoner som nær hadde veltet samlingsregjeringen. Samme sak ble da også det direkte utgangspunktet for dannelsen av Det konsoliderte Venstre i 1908. ⁽⁷²⁾ Når Knudsen og Castberg lyktes i dette, var det først og fremst på grunnlag av konsesjons- og sosialpolitikken. ⁽⁷³⁾

4. EN VURDERING AV DE ENKELTE PARTIENES UTVIKLING

4.1 Høyre

Klassegrunnlaget

Vi velger å bruke teorien om Høyres endring fra "embetsmannsparti" til "næringslivsparti" som ramme for klassebestemmelsen av partiet. Imidlertid er både kategoriseringen og hurtigheten av omdannelsen problematisk. - Høyre var i større grad et rent embetsmannsparti før 1891 enn det var et rent næringsparti rundt århundreskiftet, enda ingen av bestemmelsene fullt ut dekker partiets karakter i noen av periodene. Høyre orienterte seg langsamt i retning borgerskapet fra slutten av 80-tallet, men vi kan trolig ikke snakke om et klart næringsparti før i 1908, da Venstre ble konsolidert. (74)

Valget i 1900 viste at partiet hadde solid velgerbasis både blant akademikere og gårdbrukere, i tillegg til store deler av borgerskapet. (75) Etter 1900 sugde Høyre ytterligere opp deler av de framvoksende mellomlag. (76)

Velgerskaren bak partiet var altså en kompleks gruppe i perioden. Mer interessant er det å se hvilke objektive interesser Høyre tjente med sin politikk, og hvem som var toneangivende i partiet. I denne sammenheng er situasjonen mer entydig. Helt fra tidlig i 90-årene hadde forretningsfolk stor innflytelse på partiets linje.

En kan spørre seg hvorfor næringsstanden ventet så lenge med å gå inn i parlamentarisk arbeid. - Skyldtes det politisk impotens eller en strukturell nødvendighet? Antakelig rommer forretningsmennesenes generelt negative syn på partivesen og partipolitikk mye av forklaringen. Økonomisk posisjon og høy prestisje gjorde at borgerskapet ofte ikke behøvde å operere innenfor politiske partier for å påvirke utviklingen. Embetsstanden ivaretok lenge borgerskapets interesser tilfredsstillende. Deler av borgerskapet anså det trolig gunstig å manøvrere mellom de eksisterende partiene som pressgrupper ad hoc. Momenter som unionspolitikk og partitradisjon hadde nemlig splittet borgerskapet på to par-

tier, noe som vanskeliggjorde slagkraft på stortinget.

Politisk endring over tid

Økonomiske saker ble stadig sterkere betonet i Høyre med den industrielle utviklingen. Partiet beveget seg fra å være et liberalistisk parti tidlig i nittiårene, til å akseptere proteksjonisme og sterkere innslag av statlig styring. Alf Kaartvedts karakteristikk av Høyres linje på 90-tallet, "realistisk tilpassningspolitikk", antyder en defensiv og lite foregripende holdning.

Venstre var i 1890-årene hovedmotstanderen ideologisk som rekrutteringsmessig. De to partienes sosiale velgergrunnlag hadde etterhvert utviklet seg til å bli temmelig likt, og det ble derfor viktig å markere forskjellen i program. Konkret politisk ble det imidlertid få synlige resultater av skillene.

Høyre forfektet en moderasjonslinje som overordnet prinsipp. Kursen ble lagt så langt til venstre at partiet uten å miste sin identitet, kunne håpe å sprengte Venstre på sikt. (77)

Samarbeidet mellom de liberale kreftene i Samlingspartiet var på langt nær ukomplisert for Høyre. - Det hersket stor uenighet innad i partiet om samlingen. (78) Mange følte at partiet mistet sin identitet og ble dirigert av krefter utenfra. Hoveddelen i Høyre var likevel positiv til samarbeidet, idet de søynet en sjanse til å samle alle konservative krefter i en blokk mot "sosialistene". Partinavn og selvstendighet ble for dem underordnet. (79)

Organisasjonsstruktur

Når Høyre kunne la seg oppsluke i Samlingspartiet i den grad tilfellet ble, hadde det trolig sammenheng med partiets på forhånd løse struktur. Partiorganisasjonen var lite komplisert oppbygd, og regler for utforming av partiprogram fantes ikke. (80) Følgelig var avgjørelsesprosessen i Høyre lukket og elitepreget, og ga sentralstyret og stortingsgruppa uforholdsmessig stor makt. Partiapparatet fungerte knapt mellom valgene.

Partistrukturen tillot sterke personer som "Stang-ene" - i tre generasjoner å øve en betydelig innflytelse på politikken. (81)

Den løse strukturen åpnet også for fraksjonsdannelser. - Mot Emil Stangs moderate samlingslinje sto de ultrakonservative med tilhold i Yngre Konservatives Forening (YKF). Disse talte for nedleggelse av partivesenet i det hele tatt, og appellerte til arbeidernes "iboende fornuft" og vilje til i fellesskap å drive samfunnsmaskineriet. (82)

Emil Stang på sin side, innså ikke verdien av å spille krefter på arbeiderne, som likevel uvegerlig "ville havne i sosialismen". (83)

Motsætningen mellom YKF og Stang-fløyen representerte på en måte et generasjonsoppgjør i Høyre. YKF sto i opposisjon til 1884-tradisjonen, og ønsket å tilføre partiet ny kraft.⁽⁸⁴⁾ Denne uenigheten bidro til å dempe Høyres profil, ettersom flere fløyer stadig måtte tilgodeses.

Stang-ideologien ble i 1903 midlertidig den seirende, i og med at Høyre gikk med i Samlingspartiet. Som nevnt varte ikke samholdet mer enn fem år, og Høyre måtte i 1908 gjenreise sitt gamle partiapparat. Partiet sto nå isolert som det klareste næringsparti etter at sentrumslinjen i Venstre hadde seiret og partiet var konsolidert.

4.2 Venstre

Klassegrunlaget

Venstre representerte ved sin dannelselse en bred folkebevegelse av forskjellige demokratiske krefter av ulike grupper og klasser. I en viss forstand forble Venstre en slik bevegelse.

Selv om partiet i nittiårene fikk oppslutning fra arbeiderklassen, var aldri Venstre noe "arbeiderparti". Vi anser partiets viktigste funksjon og basis som småborgerlig, og partiet spilte en viktig rolle for å virkeliggjøre de borgerlig-demokratiske rettighetene og den formelle nasjonale uavhengighet. Grovt sagt vil vi karakterisere Venstre som et småborger- og mellomlagsparti.

Det som i stor grad har preget småborgerskapet generelt, både ideologisk og politisk vakling i politikken, preget også Venstre i perioden. At Venstre etter stemmerettsutvidelsen mistet oppslutning og ble et maktesløst sentrumparti, er et uttrykk for dette. Venstre falt igjennom der polariseringen mellom arbeid og kapital gjorde seg gjeldende, - partiet ble en megler mellom Arbeiderpartiet og Høyre. (85) "Venstresaker" som målsak og avholdssak, kan også ses som småborgerlige protestaksjoner mot kapitalismens framvekst. (86)

Det vi her har sagt er hovedtendensen. Vi må med en gang slå fast at partiet hadde oppslutning fra så å si alle klasser og grupper. Dette var fullt ut forenlig med partiets karakter av å være småborgerskapets og mellomlagenes parti - en allianse mellom småbønder og radikale mellomlag i byene. Det er nettopp et kjennetegn ved småborgerskapets politiske partier at de snart er uttrykk for de ene interesser, snart for de andre. Dermed er det også naturlig at deres partier til en viss grad rekrutterer fra alle kanter.

Interne motsetninger

Venstres historie i perioden 1884 - 1908 er en historie om interne motsetninger og avskallinger såvel til høyre som til venstre. Det var et parti som var åpent i begge ender. Frykten for splittelse preget da også partiet, noe som resulterte i at taktiske momenter nærmest fikk en overordnet betydning for partiet.

I åttiårene var man hovedsaklig redd for avskallinger og gruppedannelser mot høyre, mens man i nittiårene fryktet arbeidernes avskalling til venstre. "Dette red partiet som en mare", sier Rolf Danielsen. (87)

Partiets historie kan best karakteriseres som "Venstres vakling og utvikling". På veien fra et antibyråkratisk bondeparti til et sosial-radikalt reformparti, var det en rekke avskallinger. Bemerkelsesverdig er det at alle, unntatt selvstendigjøringen av De Forenede Arbeidersamfunn, gikk til høyre. Listen er lang:

Moderate Venstre, som hovedsaklig var et lokalt vestlandsparti,

gikk ut allerede i 1888, som følge av en strid om kultur- og kirkepolitiske spørsmål. Dette partiet gikk senere inn i Høyre.

Centrum ble dannet ved en avskalling i 1892. Politisk utgjorde dette et østlandets Moderate Venstre, og dekket de åtte østlands-antene med sin organisasjon. Dannelsen var et forsøk på å fange inn det store antall partiløse som ikke følte seg knyttet verken til Høyre eller Venstre. Partiet lyktes aldri, og forble en liten sekt. Det var ideologisk tilknyttet folkehøyskolebevegelsen. Centrum ønsket å være gårdbrukernes parti, og brøt med Venstre hovedsaklig på grunn av stemmerettsspørsmålet.

De Forenede Arbeidersamfund (fra 1906 Arbeiderdemokratene) var altså den eneste gruppen som gikk til venstre. Karakteristisk nok brøt den ikke egentlig med Venstre, men ble en selvstendig organisert pressgruppe som delvis fortsatte å fungere innenfor Venstre. Dannelsen av Arbeiderdemokratene kom hovedsaklig på grunn av Venstres lunkne holdning til de sosialpolitiske spørsmål, og dessuten som et forsøk på å danne en demokratisk opposisjon til Samlingspartiet.

Dette var også noe av bakgrunnen for de Liberales brudd i 1903. Et brudd som først ble endelig ved Venstres konsolidering i 1908. Det var næringslivets menn som gjorde revolt i reaksjon på Venstres sosial-radikale kurs. Liberalerne besto først og fremst av de delene av borgerskapet som før hadde støttet Venstre. Dette var altså de Venstrefolk som gikk inn i Samlingspartiet.

I 1909 dannet de Frisinnede Venstre, som senere ble oppslukt av Høyre.

Med alle disse avskallingene innenfra og med hovedfiendene Høyre og Arbeiderpartiet i angrepsposisjon utenfra, kan det synes merkelig at dette sammensatte partiet i det hele tatt overlevde. Ikke nok med at det overlevde alle stridighetene, det opplevde en renessanse som hos Berge Furre kalles "Gunnar Knudsen-perioden i norsk politikk". Vi skal ikke behandle dette her. Noen mulige svar på hvorfor Venstre holdt stillingen, og partiforholdene ikke ble helt dominert av motsetningen mellom Høyre og DNA, vil bli gitt i oppgavens konklusjon. Her skal vi se litt på Venstres organisasjon.

Organisasjonen

Venstres landsforening var i utgangspunktet en åpen organisasjon uten en sterk ledelse som kunne sveise de forskjellige elementer og interessegrupper sammen. Dette kan være noe av forklaringen på alle avskallingene.

Partiets grunnleggende organisatoriske enhet var lokalforeningene. Disse bygget på individuelt medlemskap og kontingent. Foreningene ble organisert etter valgkretsene, og deres viktigste oppgave var å være velgerforeninger ved stortings- og kommunevalg.

Partiorganisasjonen ble tidlig i nittiårene reorganisert, og fikk mere preg av en moderne partiorganisasjon. Landsmøtene som var partiets øverste organ, ble mer effektive. Det ble valgt et permanent arbeidsutvalg, sekretariat o.s.v. Dette førte på sin side til en viss byråkratisering av partistrukturen.

Kravet om individuelt medlemskap ble noe modifisert under bestrebelsene på å organisere arbeiderorganisasjoner.

Mens den gamle Sverdrup-regjeringen og Venstres stortingsgruppe hadde hatt heller dårlig kommunikasjon med selve partiapparatet, forandret dette seg nå, og landsmøtet, som formet partiets program, fikk en slags overhusposisjon i forhold til stortingsgruppe og regjering. Hvor stor innflytelse dette ga den vanlige Venstremann, har vi ikke tilstrekkelig grunnlag for å kunne vurdere.

4.3 Arbeider-Demokratene (AD)

Klassegrunnet

for De Forenede Arbeidersamfund, som ble dannet av radikale Venstrefolk i 1882, var industriarbeidere og håndverkere i byene - og småbrukere, skog- og landarbeidere på Østlandet. Liberale intellektuelle spilte også en ledende rolle i samfundene, noe som gjorde at det møtte få egentlige arbeidere på de nasjonale arbeidermøtene. (88)

Etter innføringen av allmenn stemmerett for menn, sluttet byarbeiderne å danne "hjelpetropper under falmede venstrefaner". (89) og sluttet seg til DNA, noe som gjorde at arbeidersamfundene allerede før de dannet partiet AD i 1906, hadde fått innsnevret

klassegrunlaget var entlig. Snart ble AD helt isolert til Hedmark og Oppland fylker, og forsøk på å få fotfeste andre steder mislyktes. (90) På Opplandene sto AD sterkest i de distriktene der jordeiendommene var relativt jevnt fordelt og skogbruket sto sterkt. (91)

Organisasjonen

til AD var strammere og mer effektiv enn Venstres og Høyres, men mindre disiplinert enn Arbeiderpartiets. (92) Antallet arbeiderforeninger tilsluttet AD ved partistiftelsen var omlag 150.

Forholdet til Venstre

var hele tiden nært. Da AD ble stiftet som parti i 1906, var det egentlig et forsøk på å danne utgangspunktet for en bred demokratisk samling - en motpol til det borgerlige Samlingspartiet. Den demokratiske samlingen skulle favne fra de radikale i Venstre til de moderate i Arbeiderpartiet. Disse planene ble imidlertid skarpt avvist av Arbeiderpartiet, og Venstres konsolidering i 1908 gjorde helt slutt på forhåpningene om en demokratisk samling der AD kunne spille lederrollen. Dermed ble AD redusert til en pressgruppe innen Venstre og et slags Østlandets Venstre.

Interne motsetninger

var det lite av i det lille AD. Partiet var preget av Johan Castbergs dominerende stilling. Men det var tilløp til ideologiske motsetninger da en av ADs stortingsrepresentanter, Tore Myrvang, forsøkte å få partiet til å slutte seg til georgeismen. (93) Det lyktes ikke Myrvang å få partiet til å slutte uforbeholdent opp om Henry Georges lære, men fordeling av jord var hele tiden et hovedpunkt på ADs program.

ADs politikk og ideologi kan ses som en klar avspeiling av interessene til småbrukerne og de eiendomsløse som ville ha jord. ADs ideologi er Venstre-ideologien i ytterste konsekvens (ikke forstyrret av religiøsitet, mål- og avholdssak), en sammensmeltning av den byradikales drømmer om det harmoniske samfunn og vryene til odelsguttens brødre om en jordflekk for seg selv. (94)

4.4 Pressgrupper og småpartier (95)

Pressgruppedannelser skjøt fart i 1890-årene som en direkte følge av statens økende aktivitet på en rekke felt. Partiene hadde i mange tilfeller vist seg lite egnet når det gjaldt å fremme spesielle interesser. Skillene gikk ofte på tvers av partigrensene, og allerede før århundreskiftet dannet det seg da også både en avholdsgruppe og spirer til en jordbruksgruppe og en industrigruppe på stortinget. Disse samlet menn fra alle politiske partier. Likevel var det først med unionsoppløsningen at veien for alvor ble lagt åpen for gjennomgripende nydannelser. (96)

Innflytelsesmuligheter

De uklare partiforholdene rundt 1905 og den nye valgordningen (97) ga pressgruppene rikt spillerom foran valgene i 1906. Direkte utspørring av partienes kandidater om holdningen til pressgruppens merkesak ble hyppig benyttet. (98) Pressgruppen oppfordret sine medlemmer og sympatisører til å stemme på den kandidat, og dermed det parti, som sa seg villig til å ivareta dens interesser. De etablerte partier vurderte da også sin holdning til merkesakene utfra mulighetene for mandatgevinst.

Dersom pressgruppene ikke var fornøyd med de kandidater som de store partiene stilte opp på sine lister, kunne de stille folk på egne lister og dermed komme i en vippeposisjon foran avgjørende avstemningsrunde. En rekke pressgrupper opptrådte da også som partier ved valget i 1906.

Omfang

I kapittel 2 skilte vi mellom organisasjoner dannet rundt merkesaker og grupperinger utfra næringsinteresser. Vi vil opprettholde dette skillet her. Innen den første kategorien vil vi ta for oss pressgrupper tilknyttet målsak, kirkestrid og avholdssak. I den andre kategorien, - Landmandsforbundet og Den norske Fællesforening for Haandværk og Industri.

Målsak

Målsak ble tidlig Venstre-sak. Bondeførerne i politikk og skole var jevnt over for målreising, mens embedsmennene var i mot. (99)

Først i 1906 ble Noregs Mållag dannet etter at Venstre lenge hadde vært mållag godt nok. Riksmålsforbundet fulgte året etter og ble bakket opp av Høyre.

Motsetningene mellom landsbygdas gamle kulturmønstre og den framvoksende bykulturen slo også ut på andre felter.

Kirkestrid

Innen kirken var striden svært intens mellom den pietistiske og den liberale teologis tilhengere. Lekmannsbevegelsen holdt på en bokstavtro bibelfortolkning i motsetning til dem som søkte etter "den historiske Jesus". "Professorstriden" ga støtet til dannelsen av et ortodokst-kirkelig parti - Kirkepartiet - i 1907. Partiet arbeidet for å skille kirken fra staten og møtte en viss velvilje hos Høyre. Venstre klarte stort sett å holde på de lavkirkelige velgerne, selv om også disse ønsket et skisma kirke/stat. Partiets kjølige holdning til Kirkepartiet representerte ingen særlig fare for minsket velgeroppslutning, da striden om lekmannsprinsippet sperret for tilslutning til Kirkepartiet, som nærmest må kunne karakteriseres som det norsk-lutherske Indremisjonsselskapets valgpolitiske arm.

Avholdssak

Avholdspartiet fra 1906 og den avholdsbevegelsen som sto bak partiet, var først og fremst et bygdefenomen, men Arbeiderpartiets klassepolitiske engasjement griper noe forstyrrende inn i bildet. Meningene var likevel sterkt delte i Arbeiderpartiet. Castberg og de mest radikale i Venstre støttet også opp om avholdssaken, men massegrunnlaget fantes primært i lekmannsbevegelsen og de pietistisk kristelige miljøene, spesielt utover bygdene på Sør- og Vestlandet.

Grovt sett kan man si at mål- og avholdsfolkene var knyttet til Venstre og i noen grad til Arbeiderpartiet, mens Kirkepartiet og Riksmålspartiet fant støtte på høyrefløyen i norsk politikk.

Særtrekk

For alle disse pressgruppene vedkommende må det kunne sies at de ikke ville være tjent med den borgerlige samlingspolitikken. En

klarerere front mellom de to store blokkene ville bringe andre spørsmål i forgrunnen, og i stor utstrekning fortrenge pressgruppene fra den politiske arena.

Framveksten av disse pressgruppene kan ses på som bygdebefolkningens protest mot den nye tid, en reaksjon på overgangen fra bondesamfunn til industrisamfunn - en motvekt mot den europeiskorienterte bykulturen til forsvar for den nasjonale bygdekulturen. (100) En protest fra de grupper i samfunnet som ikke umiddelbart ble absorbert av kapitalismens framvekst.

Venstre hadde etter 1905 behov for nye saker som kunne samle på tvers av klaseskillene. Målsak, avholdssak og kirkestrid kunne i en viss utstrekning fylle tomrommet etter de nasjonale samlingsmerkene, som i stor utstrekning hadde utspilt sin funksjon i og med unionsoppløsningen.

Andre pressgrupper - økonomisk og ikke idealistisk funderte - hadde imidlertid alt gjort sitt inntog i politikken. Vi sikter her til næringsorganisasjonene, som karakteristisk nok hadde sitt utspring på Østlandet.

Bøndernes interesseorganisasjon

Landmandsforbundet ble dannet i 1896 for å ivareta gårdbrukernes interesser. Bak lå en erkjennelse av at vedtak og unnlatelser fra myndighetenes side berørte deres vilkår som jordbrukere, og at deres interesser som næringsdrivende ikke ble tilstrekkelig ivaretatt. Spesielt gjaldt dette bøndernes krav om tollvern, som lenge hadde vært neglisjert av Høyre og Venstre. Presset fra det nyetablerte Landmandsforbundet bidro sterkt til at den proteksjonistiske linjen ble knesatt allerede i 1897. (101)

Fra starten av var Landmandsforbundet en organisasjon for de velstående bøndene på Østlandet og i Trøndelag; selv om det også fantes småbrukere blant medlemmene. (102) Fram mot 1920 økte imidlertid småbrukerne i antall, slik at de om ikke relativt, så i alle fall absolutt dominerte Landmandsforbundet hva antall medlemmer angår. De store og mellomstore bøndene dominerte forbundets ledelse, og preget i stor grad også dets politikk. Fra i

utgangspunktet å ligge godt balansert mellom Høyre og Venstre rent politisk, ble det etterhvert en stigende Venstre-dominans i Landmandsforbundet. (103)

Programpostene var i det alt vesentlige knyttet til økonomiske interesser, nesten utelukkende spesifikke bondeinteresser. I den utstrekning det ble framsatt krav tilsynelatende utenfor de jordbruksøkonomiske spørsmål, som i forsikrings- og skolesaker, var det jordbrukets interesser som reelt ble framført. Det samme gjelder for kravet om sparsomhet i statshusholdningen.

Landmandsforbundets innflytelse på norsk politikk avhang av i hvilken utstrekning det klarte å framstille seg som talerøret for jordbruksbefolkningen. I 1890 fantes fortsatt 48% av yrkesbefolkningen innen jord- og skogbruk, i 1910 var tallet sunket til 42%. (104) Et slikt stemmepotensiale kunne ikke neglisjeres av partiene. Etterhvert lyktes det da også Landmandsforbundet å bli akseptert som noe mere enn et storbondeparti.

Men andre næringspolitiske grupperinger gjorde seg også gjeldende.

Fællesforeningen for Haandverk og Industri

Industrien var på frammarsj. Alt ved århundreskiftet representerte industri og håndverk 27% av yrkesbefolkningen. (105) Behovet for en næringsorganisasjon meldte seg tidlig, og i 1886 ble Den norske Fællesforening for Haandverk og Industri stiftet; i første omgang altså en allianse mellom industri- og håndverksinteresser.

I likhet med Landmandsforbundet reiste Fællesforeningen kravet om tollbeskyttelse med full styrke midt på 90-tallet, og agiterte for at næringspolitiske og økonomiske spørsmål måtte skyves i forgrunnen i norsk politikk. Innenfor Høyre var man langt villigere til å akseptere toll på industriprodukter enn på landbruksprodukter, men dette bidro ikke til å bryte opp den forståelse som eksisterte mellom Landmandsforbundet og Fællesforeningen i denne saken. (106) Mange av industritollsatsene var forøvrig bundet av traktater med fremmede stater slik at en konsekvent gjennomført beskyttelsestoll ikke var mulig før i 1905.

Mens Landmandsforbundet ivaretok næringsinteressene til en yrkesgruppe på retur, skulle Fællesforeningen ivareta interessene til en gruppe i framgang - industriborgerskapet. Men i likhet med Landmandsforbundet, måtte Fællesforeningen knytte allianser på tvers av partiskillene. Partistrukturen passet ikke.

Organisasjonsstrukturen i Fællesforeningen viste seg snart å fungere som en hemske for industrien, spesielt ble eksportindustriens behov dårlig ivaretatt.

Mellomspill

Pressgruppene kom til i en periode da partistrukturen var inne i en omdanningsfase, og de opererte som en mellomting mellom interessegruppe og parti. Skillene var her lenge uklare. Personfellesskapet mellom pressgruppe og parti var også svært utbredt. Gunnar Knudsen satt sentralt i Landmandsforbundet, og Wollert Kohnows (S.B.) måltale i 1912 ble brukt av Høyre som påskudd for å trekke seg ut av regjeringskoalisjonen med Frisinnede Venstre.

Pressgruppenes direkte inngripen i det politiske spillet ble et overgangsfenomen. Partiene på stortinget og det beslutningsapparat som etterhvert vokste fram rundt statlige komitéer og ledelsene i de viktigste interesseorganisasjoner, viste seg snart bedre egnet til å ivareta de gamle pressgruppenes interesser.

De av pressgruppene som hadde beveget seg i grenselandet mellom interesseorganisasjon og parti i denne perioden, falt rundt 1920 ned på den ene siden av skillet. Avholdsbevegelsen, Riksmålsforbundet og Mållaget fortsatte som interesseorganisasjoner; Landmandsforbundet delte seg i Bondelaget og Bondepartiet i 1920 (Norsk Bonde- og Småbrukarlag ble dannet i 1913), mens Fællesforeningen for Haandverk og Industri ble oppløst til fordel for to separate næringsorganisasjoner i 1919; Norges Håndverksforbund og Norges Industrieforbund.

4.5 Samlingspartiet

Klassegrunnlaget

Samlingspartiet var et barn av næringsstandens blomstringstid rundt århundreskiftet, og det klareste svar på en klasses maktbehov i perioden.

Borgerskapet følte det eksisterende partisystem lite egnet for styring på sine prenisser, og søkte nye alternativer for innflytelse. Samlingstanken hadde røtter tilbake i 90-årene, da de borgerlige kreftene var spredt på ulike fronter i og utenfor partivesenet. Sterke krefter innenfor klassen hadde da arbeidet for en uformell samling i konkrete saker på siden av det parlamentariske spill. (107)

Initiativtakerne til samling i mer formelle former etter århundreskiftet, var ifølge Rolf Danielsen forretningsmenn som på grunn av sin debut i de vanskelige åttiårene hadde soknet til opposisjonen, men som rundt 1900 hadde slått seg opp i de vellykkedes rekker. (108) Michelsen var en klar representant for denne kategorien. Disse menn appellerte til næringskretser i Høyre, Moderate Venstre og liberale deler av Venstre, om å tre sammen for aktivt å forebygge de sosialradikales overtakelse av samfunnsstyringen.

Program og struktur

Samlingsfløyens appell måtte imøtekomme to primære behov. Den måtte ha en kortsiktig, konsis dimensjon, som kunne renske opp i akutte stengsler fløyene imellom, og en langsiktig som kunne virke konstituerende på klassen, og fremme hovedmålsetningen, - tilretteleggingspolitikk for næringslivet.

Den siste dimensjonen måtte være vagt nok formulert til at flest mulig innen de ulike forretningssskikt kunne enes, - et minste felles multiplum for samfunnsbevarende krefter. Stikkord er her statlig tilretteleggingspolitikk med redusert kontroll, styrking av regjeringsmakten, offentlig sparing og kamp mot økt radikalisering. - Med Michelsen: "liberal fremskrittspolitikk".

Samlingsmennene aksepterte det etablerte politiske system, men anså det nødvendig å reformere institusjonene.

Det eksisterende topartisystemet representerte en strukturell skranke for den etterstebete samlingen etter sosiale og økonomiske skillelinjer. - Nedbygging av partiapparatene var da også en av de prioriterte oppgavene for de Liberale. (109)

Michelsen og hans folk hadde sett seg lei på partibyråkratiet i stortinget, og gikk inn for regjeringsmaktens selvstendigjøring. Idealet var ubundete representanter i jevnlig meningsutveksling, ansikt til ansikt med velgerne. (110)

Partiet som reiste seg av "Høyres og Venstres aske", skulle heller ikke bli et tradisjonelt oppbygd sådant. Bak Michelsens samlingsmodell aner en konturene av en politisk styring basert på lederideologi og avpolitisering av samfunnet. Partikontroversene skulle dempes så regjeringens sterke menn uhindret kunne ta over styringen av samfunnet "til næringslivets beste". (111)

Før samlingsfronten kunne ta fatt på disse langsiktige arbeidsfeltene, krevde imidlertid den akutte situasjonen etter 1900, konsentrasjon om unionsspørsmålet.

Michelsen viste seg som en stor strateg, og greide å manøvrere samlingsfløyen ut av stridighetene da situasjonen tvang ham til det ved å håndheve Venstres gamle unionspolitikk; ensidig aksjonslinje.

Før valget i 1906 skulle dermed banen være klar for at det nye partiet kunne praktisere sin propaganderte langtidslinje. Samlingskreftene regnet med en befesting av det liberale partiet i og med prestisjen fra oppgjøret med Sverige. Nasjonalparolene florerte i valgkampen, og skjellsordene mot sosialistene fikk ny valør: "Karlstad-stormere" og "Republikanere". (112)

Kronen på verket var regjeringens soloutspill i valgoppgjøret. Samtlige regjeringsmedlemmer undertegnet et eksklusivt valgmanifest på linje med et partiprogram. Velgerne skulle ta stilling for eller mot samlingsregjeringen. Motstand ble betraktet nærmest som en unasjonal holdning. (113)

Regjeringen spilte særdeles høyt før valget, - utfallet skulle tilså for høyt. - Sentrums-Venstre, som representerte en viktig ingrediens i det videre samlingsopplegget, aksepterte ikke regjeringens invitt, og markerte stadig sin partiintegritet. Høyre derimot, fulgte lojalt opp, og lot hele partiapparatet sitt gå i dvale.

Etter valget i 1906

Valget ble et klart nederlag for samlingsblokken. Venstre hadde igjen reist seg, og fikk i alt 77 representanter, mot samlingspartiets 36. (114)

Det skulle vise seg at samlingsånden hadde kulminert med regjeringens valgprogram. Michelsen og hans folk var fra da av i motvind, og måtte baute seg fram etter beste evne. - Høyremenn i regjeringen ble etterhvert skiftet ut med Venstremenn, i et forsøk på å holde på de liberale potensialene blant de gamle utbryterne. - Sentrums-Venstre var nemlig i ferd med å komme på offensiven.

Høyrerepresentantene på sin side, følte etterhvert sin stilling underminert, og stilte spørsmål om hvor dyrt en skulle kjøpe samlingsen. (115)

Sommeren 1907 var Michelsen kommet i motsetning til alle i partiet. (116)

Bakgrunnen for skibbruddet

Forklaringen på Samlingspartiets nederlag kan søkes i indre og vtre faktorer.

Forsøket på nedbygging av partivesenet kunne i utgangspunktet bære kimen i seg til vanskeligheter i et system med fastgrodde partitradisjoner. - De gamle partiene lot seg ikke utradere med et pennestrøk. Samlingsblokkens alternative system krevde trolig en langt mer enhetlig linje i konkret politisk arbeid, enn den løst funderte gruppen maktet å oppdrive. Kretsen av næringsfolk som stod bak, hadde ikke egentlig noe politisk-organisatorisk fellesgrunnlag å basere seg på, annet enn "en uartikulert følelse

av samhörighet og et felles syn på politikkenes vesen". (117)

Under denne vage fellesplattform viste det seg motsetninger som ikke lot seg løse fra statsministeret. - Michelsens rolle kan trolig også anføres som indre splittelsesfaktor. Gjennom unionsaksjonen hadde han fått en posisjon og prestisje som ikke stod i samsvar med hans politiske styrke i "den nye arbeidsdagen". Sterke ord og manende appeller viste seg ikke tilstrekkelig for å holde blokken sammen. Parlamentarismen trengte større grad av organisering enn Samlingspartiet kunne eller ville oppdrive.

Wyller påpeker at Michelsens "konkrete tiltak splittet mer enn hans verbalagitasjon evnet å samle". (118)

Ytre sett arbeidet tilsynelatende tiden også mot samlingsfronten.

Den nye valgordningen som kom til anvendelse i 1906, hadde i utgangspunktet vært ment å understøtte samlingstanken ved å fjerne muligheten for sosialistisk erobring av distriktsrepresentantene, men viste seg heller å motarbeide en bred borgerlig samling. De nye enmannskretsene dannet nemlig fin grobunn for framvekst av smågrupper og småpartier. Den veldige oppblomstringen av småpartiene på kulturelle spørsmål underbygger dette.

I tillegg anfører Rolf Danielsen Høyres konsesjonspolitik som splittelsesfaktor, spesielt overfor bøndene som fryktet utenlandsk kapital. (119)

Vi kan betrakte næringslivets dominans i regjeringen gjennom Samlingspartiet som et overgangsfenomen i tiden rundt århundreskiftet. - Et svar på borgerskapets oppvurderte stilling i samfunnet. Deres nye styrke ledet dem inn på en ny strategi i forretningspolitikken; massiv inntreden i det parlamentariske system under en fane.

Tidligere hadde regjeringsmakten vært andre gruppers doméne, mer eller mindre med næringslivets velsignelse. Forretningsfolket hadde fått sine interesser ivaretatt primært gjennom andre kanaler.

Når de så i 1903 for fullt trådte inn på den parlamentariske are-

na, var det uttrykk for en maksimallinje. I kraft av de økonomiske forhold representerte tiden en politisk høykonjunktur for næringslivets menn, og de øynet en sjanse til å få både i pose og sekk; økonomisk styring og politisk makt til å omforme institusjonsvesenet.

Da partisystemet mot formodning reiste seg over Samlingspartiets lik, måtte forretningsfolket gjenreise sin utenparlamentariske virksomhet med full styrke.

De parlamentariske restene splittet seg på to partier, "restaurerte Høyre" og Frisinnede Venstre. - De siste - kretsen rundt Michelsen og de gamle radikale - var i desidert mindretall.

4.6 Det norske arbeiderparti (DNA)

Klassegrunnlaget

for DNA var i all hovedsak arbeiderklassen, selv om partiet rekrutterte en del av sine ledere fra de intellektuelle mellomlag, og i årene etter århundreskiftet vant et visst innpass blant småbrukere på landsbygda. Vi har inndelt arbeiderklassen i håndverkere, industriarbeidere, skog- og landarbeidere, anleggsarbeidere og ufaglærte arbeidere i forskjellige sektorer.

Håndverkerne opplevde i løpet av det 19. århundre overgangen fra det rene håndverk til mer industrielle driftsmåter. Svennenes mulighet for å avansere til mester ble kraftig svekket, og antallet håndverkere, særlig i byggebransjen, økte sterkt. Tidligst ute i moderniseringsprosessen var typograf- og murerfagene. Senest ute var bakerne og skomakerne. Det var håndverkerne som dominerte totalt i DNA under partiets første år, anført av typografene, som var de best betalte og sterkest organiserte blant håndverkerne. (120)

De organiserte industriarbeiderne var sterkt dominert av Venstre i 90-årene, og sluttet seg først for alvor til DNA da arbeiderne i sluttet tropp gikk vekk fra Venstre og inn i de sosialdemokratiske fagforeningene i årene etter 1900. (121) Med den raske industrialiseringen fra 1905 kom industriarbeiderne, anleggsarbei-

derne og nye ufaglærte arbeidergrupper, organisert i Arbeidsmannsforbundet, til å prege DNA i høyere grad. Industriarbeiderne ble dominerende innenfor arbeiderklassen i det hele tatt, og det fikk blant annet betydning for fagopposisjonens oppslutning.

Det ble stiftet noen arbeiderforeninger på landsbygda med oppslutning fra skog- og landarbeidere like etter 1900, og de fikk en viktig talsmann i Christofer Hornsrud, som ble formann for DNA i 1903. Men i de delene av landet der jordeiendommene var så store at produksjonen kunne baseres på betalt arbeidskraft, og der skogsarbeidet var utbredt, sto enten Venstre eller Arbeider-Demokraterne så sterkt at DNA ikke vant særlig innpass innenfor det tidsrom vi behandler.

Organisatorisk

og funksjonelt atskilte DNA seg sterkt fra de andre partiene. Mens Høyre og Venstre var organisert ovenfra - som sosialt sammensatte støttebevegelser for meningsfraksjoner i stortinget -, ble DNA dannet som en liten velorganisert gruppe nede i arbeiderklassen. DNA ble ikke dannet innenfor, men utenfor det eksisterende politiske system. De fleste av partiets tilhengere fikk ikke stemmerett før i 1898, og det var bare ett av partiets mål å vinne fram innenfor det borgerlige demokrati. DNA hadde mange andre funksjoner. Fram til LOs stiftelse i 1899 oppfattet partiet det f.eks. som sin oppgave å lede streikekamper. (122) Hele partiets virksomhet ble lenge sett som ledd i arbeidet for "arbeidsmidlernes overgang til samfundets fælleseieendom og produktionen(s) forandr(ing) fra kapitalistisk til socialistisk". (123)

Med et slikt utgangspunkt og en slik omfattende og langsiktig målsetting måtte partiorganisasjonen bli mer intim og bedre organisert enn de parlamentariske partienes var. Inntil 1904 ble det holdt landsmøter hvert år. Mens de borgerlige partiledere diskuterte dagsorderforslag og proposisjoner på stortinget, reiste DNAs kadre på agitasjonsreiser rundt om i landet. At partiets apparat ble bygget opp utenfor det politiske system, gjorde også at DNAs kommunestyre- og stortingsrepresentanter ble sterkere underlagt partivedtak enn i andre partier. Det samme gjaldt partiets presse, som i 1906 omfattet aviser i Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Tromsø, Narvik, Drammen og Fredrikstad.

Med partiets økte representasjon i storting og kommunestyre, og veksten i antall foreninger, ble det skapt større grunnlag for institusjonalisering og atskillelse mellom lederskap og grunnplan. (124) Dette var noe av grunnlaget for de indre motsetningene som skulle prege de årene av partiets historie som kom etter dem vi beskjeftiger oss med.

Forholdet til Venstre

var et stadig tilbakevendende tema på DNAs landsmøter. Venstre var det partiet som kunne gjennomføre de kravene på stortinget som DNA satte fram, og Venstre hadde stor oppslutning i arbeiderklassen helt fram til begynnelsen av dette århundre. Fram til mennene fikk allmenn stemmerett i 1898, var DNA avhengig av Venstre simpelthen for å få veien åpnet for sin egen representasjon i stortinget. Carl Jeppesen så ved et tilbakeblikk i Social-Demokraten 22. august 1912 forholdet til Venstre slik:

"Først naar venstrekrutet var ryddet av arbeidernes sind, kunde der tages fat paa (...) opgaven (...) at overbevise arbeiderne om at de maatte danne sit eget politiske parti (...) Kritik over venstre - dets principer og handlinger - maatte til for at aapne arbeidernes øine og formaa dem til at slutte sig til arbeiderpartiet. Paa samme tid dikterte forholdene os en politisk taktik som gik ut paa at tvinge venstremagthaverne til at gjøre størst mulige indrømmelser." (125)

Det dilemmaet som framsto ved at altfor hard kritikk mot Venstre kunne svekke mulighetene for å få gjennomført reformer, mens en myk holdning kunne styrke Venstre og fjerne DNAs profil, preget DNAs taktikkdiskusjoner i hele perioden omkring århundreskiftet. Det er det samme dilemma som grupperinger til venstre for DNA har hatt senere. Foran valget i 1894 vedtok DNA å opptre selvstendig. Det knakk de nesten nakken på. I Kristiania fikk de 525 stemmer, (126) og medlemstallet gikk voldsomt ned månedene etterpå. På de etterfølgende landsmøtene vedtok DNA at valgsamarbeid med Venstre var tillatt, i 1903 riktignok med følgende ikke helt fristende innvitt:

"Skjønt Venstre som parti den seneste tid mer enn noensinne har dokumentert sin reaksjonære karakter, vil landsmøtet desuaktet - i henhold til partiets hidtidige taktikk - ikke motsette sig valgsamarbeide med Venstre..." (127)

Først i 1906 følte DNA seg sterkt nok til helt å avvise ethvert

samarbeid. Samme år sa partiet plent nei til Arbeider-Demokraternes appell om en bred demokratisk samling. Men da var også "venstrekrutet" i all hovedsak "ryddet av arbeidernes sind", ihvertfall i organisatorisk forstand.

De interne motsetningene

i DNA gjorde seg først virkelig gjeldende på det prinsipielle plan etter 1910, men de to hovedretningene i partikampen fram til 1920 kan spores som tendenser i partiet også i perioden rundt århundreskiftet.

De viktigste sakene hvor vi har konstatert motstridende oppfatninger i DNA innenfor perioden 1890 - 1910, var jordspørsmålet, militærspørsmålet, forholdet til Venstre, den faglige taktikk, forholdet til parlamentarisk arbeid, forbudsspørsmålet og unionsspørsmålet. Hvis vi holder de to siste utenfor, vil vi kunne se et visst system i standpunktene.

Vi kan kjede kollektivisering av jord, avvæpning, selvstendig valgopptreden, kamplinje i fagbevegelsen og skepsis til parlamentarisk arbeid sammen i en revolusjonær tendens.

Motsatt utgjør fordeling av jord, folkevæpning, vekt på å presse Venstre til reformer, forhandlinger framfor kamp mot arbeidskjøperne - og satsing på arbeid i storting og kommunestyre en reformistisk tendens.

For å avdekke disse tendensenes relative styrke i DNA i ulike perioder rundt århundreskiftet, måtte det foretas en grundig undersøkelse av partimedlemmenes forskjellige standpunkter og praksis. Det ble nemlig ikke utviklet systematiske og faste skillelinjer på slike spørsmål i DNA før 1910. Motsetningene ble ikke diskutert prinsipielt, slik de ble det i det tyske sosialdemokrati gjennom revisjonismedebatten. (128) Bare i enkelte avisartikler og som programformuleringer fra landsmøtene, finner vi etterdønninger av prinsippdiskusjonene på kontinentet. Et programvedtak fra 1891 om at DNA intet hadde å bestille med "den saakaldte stats-socialisme" er et eksempel på det, men ble sløyfet igjen på landsmøtet i 1901. (129)

Samtidig ble uttrykket "arbeiderklassens befrielse" erstattet med "folkets økonomiske frigjørelse", og det ble tatt sikte på å vinne

"mindre bemidlede handelsfolk, industridrivende og jordbrukere" for partiets politikk. (130) Vi ser altså et forsøk på å utvide klassegrunnlaget utover arbeiderklassen. Dette må ses i sammenheng med en tendens hos DNA på dette tidspunkt til å ta de standpunktene vi - når de ble satt i sammenheng - betegnet som reformistiske. Denne tendensen bygget på partiets begynnende inntog i det borgerligdemokratiske system, et beslutningssystem som er organisatorisk atskilt fra samfunnets basis, produksjonen, og dermed ikke gir sine beherskere annet enn en systemavhengig - men tilsynelatende fullstendig - politisk makt. Et annet grunnlag for dreiningen i reformistisk retning var at fagorganisasjonen på dette tidspunktet ble mer og mer akseptert som motpart av arbeidskjøperne. Dette ble manifestert ved dannelsen av NAF i 1900.

På DNAs landsmøte i 1906 ble det imidlertid reist en opposisjon som bremsset noe på utviklingen mot reformisme, og i den nærmeste tiden etter 1910 gjorde en ny opposisjon seg gjeldende. Da stormet fagopposisjonen av 1911 fram med grunnlag i de nye arbeidergruppene, anleggsarbeidere, ufaglærte arbeidere - og arbeidere i storindustrien. (131)

5. SAMMENFATNING OG KONKLUSJON

Vi har sett på fire av de sakene partiene sloss om, og vi har vurdert de enkelte partiene. Da gjenstår de spørsmålene vi stilte i utgangspunktet: Hvordan og i hvor stor grad var partiene uttrykk for klasseinteresser? I hvilken utstrekning kom motsetningen mellom arbeid og kapital til uttrykk på den politiske scene?

Det kan ikke gis noe samlet svar for hele perioden. I den første fasen etter 1890 var partiene ennå sterkt preget av motsetningene fra 80-årene. De gikk ikke først og fremst etter sosiale og klassemessige skillelinjer, men etter holdning til utviklingen av det borgerlige demokrati, og til det nasjonale spørsmål. Disse motsetningene gikk i stor grad på tvers av klasseskillene, og Høyre var ennå mye av en embetsmanns-gruppering. Høyre og Venstre fikk i nitti-årene et temmelig ensartet velgergrunnlag- sosialt sett.

Likevel ser vi i nittiårene en prosess som peker fram mot den senere tids skillelinjer. Høyre ble i større grad et borgerskapets parti gjennom endringer i partiet selv, og gjennom tilførsel av "moderate" fra Venstre. I de store byene vokste arbeiderbevegelsen fram rundt arbeidersamfunnene og fagforeningene.

Venstre kunne ut fra slike tendenser risikere å falle mellom to stoler og bli redusert til et småborgerlig parti for småbønder på bygdene, og de nye mellomlagene i by og bygd. Muligheten for å hindre en slik utvikling lå i å vinne arbeiderne for seg gjennom å sette allmenn stemmerett og sosiale reformer på programmet - og samtidig holde alle fløyer samlet gjennom å kjøre unionsspørsmålet i forgrunnen. Begge strategiene ble brukt. De lyktes bare i en viss utstrekning. Venstre holdt et godt grep om store deler av arbeiderbevegelsen i 90-årene. Arbeiderpartiet vant bare i liten grad fram. Det lyktes å gjøre unionsspørsmålet til politikken hovedsak. Men da den allmenne stemmeretten for menn var gjennomført i 1898, var det ikke mye som bandt arbeiderne til Venstre lenger. Der sosiale reformprogrammet ble også skjøvet i bakgrunnen under unionsstriden, og arbeidernes marsj fra Venstre til DNA skjøt fart. Arbeiderne konstituerte seg mer og mer som selvstendig klasse ved samling i DNA, og ved utbredelsen av fagforeningene og dan-

nelsen av LO i 1899.

Det skjedde en tilsvarende utvikling på den andre siden, der NAF ble dannet i 1900, og der den liberale krets av næringsdrivende rundt Christian Michelsen forsøkte å skape en bred borgerlig samling under sin egen direkte ledelse.

Begge disse klassekonstituerende bevegelsene manifesterte seg i stortingsvalget i 1903, da Venstre lakk kraftig i begge ender, og led et stort nederlag.

Stortingsvalget i 1903 og unionsoppløsningen i 1905 markerer et veiskille i norsk politikk. Med unionsoppløsningen var den siste store sak som kunne samle skarer på tvers av klasseskillene ute av verden, og politiske ledere som Christian Michelsen og Johan Castberg regnet med at skillene i politikken ville gå mellom et borgerlig samlingsparti, der Michelsen var leder, - og et radikalt demokratisk parti, der Castberg skulle føre an. De regnet begge feil. Samlingspartiet led skibbrudd. Venstre ble konsolidert under Gunnar Knudsens ledelse i 1908, og Arbeiderpartiet takket nei til Johan Castbergs samlingsinvitt i 1906. Arbeiderklassen var blitt sterk nok til å etablere sin egen politiske ledelse.

Betyr dette at motsetningen mellom arbeid og kapital ikke kom virkelig til uttrykk i partiforholdene? Vi mener nei. Denne motsetningen viste seg nettopp i:

- Høyres overgang til å bli borgerskapets parti
- Arbeiderpartiets framvekst som klasseparti

Dessuten vil vi peke på at konstitueringen av klassene ikke bare foregikk på det partipolitiske plan, men også i borgerskapets bransjeorganisasjoner, deres arbeidskjøperforeninger og i arbeidernes faglige organisering. Et studium av motsetningen mellom arbeid og kapital måtte i stor grad være et studium av forholdene i arbeidslivet, og av de direkte forbindelsene mellom borgerskapet og statsapparatet. Så måtte partienes klasses tilhørighet analyseres med utgangspunkt i hvilke standpunkter ulike partifraksjoner tok til de stridsspørsmålene som dukket opp i forholdet mellom borgerskap, stat og arbeiderklasse. Striden om voldgiften måtte her være sentral

Når motsetningen mellom arbeid og kapital ikke kom til uttrykk gjennom en todeling i det partipolitiske liv, kan det ha mange årsaker. Vi vil avslutningsvis peke på fire av disse:

1. I et kapitalistisk samfunn eksisterer det ikke bare to klasser. Småborgerskapet og mellomlagene må også finne sine politiske uttrykk. I Norge utgjorde disse klassene et klart flertall av befolkningen omkring århundreskiftet. Det er derfor ingen merkverdighet at de ikke underordnet seg borgerskapet eller arbeiderklassen, men fikk sine egne politiske uttrykk i partipolitikken. Særlig gjelder dette for bøndene, som gjennom sin geografiske adskillelse fra borgerskapets og arbeiderklassens førende lag, hadde grunnlag for sterk selvbevissthet. Dessuten hadde de lange tradisjoner å bygge videre på. En tilsvarende selvbevissthet kan vi finne hos de intellektuelle mellomlagene. I disse to gruppene finner vi spiren til Venstres særpregete allianse mellom sør- og vestlandsbønder og radikale mellomlag i byene.
2. Den kapitalistiske produksjonsmåten var ved århundreskiftet ennå langt fra fullstendig utviklet i Norge. Store deler av landet var fortsatt preget av før-kapitalistiske produksjonsforhold. Politiske representanter for disse regionene styrket stillingen til de kreftene som ikke ville innordne seg under motsetningen mellom arbeid og kapital på det partipolitiske plan.
3. Det gjorde seg gjeldende motsetninger innenfor borgerskapet selv. Det gjelder motsetninger mellom utenlandsk og nasjonal kapital, mellom moderne storkapital og mindre kapital, mellom ulike sektorer, - og mellom enkeltkapitalistenes interesser og borgerskapets fellesinteresser. Disse motsetningene ytret seg i ulik holdning til statens rolle, til konsesjonslovgivningen, tollpolitikk og sosiale reformer, for å nevne noe. Dette var nok en del av bakgrunnen for at deler av det næringsdrivende borgerskap fortsatt holdt seg til Venstre etter 1908.
4. Partivesenet har en egentyngde, noe som har å gjøre med det politisk/organisatoriske nivå's relative selvstendighet. Venstretradisjonen, med sin nasjonale retorikk og sine sterke lojaliteter, spilte opplagt en stor rolle for at Venstre kunne klare seg så godt gjennom alle kriser. Venstre-navnets betydning ser

vi av at de to utbrytergruppene Moderate Venstre og Frisinnede Venstre beholdt navnet "Venstre" og egne organisasjoner i flere år, selv om svært lite skilte dem politisk fra Høyre.

Denne partivesenets relative selvstendighet har sammenheng med det borgerlige demokratis særtrekk - dets organisatoriske adskillelse fra produksjonen. Dette har to sider:

For det første kan det bli vanskelig for den klasse som behersker produksjonsmidlene, også å skaffe seg direkte politisk kontroll over staten. Eksempelet på dette var Samlingspartiets falitt.

For det andre blir det ikke så farlig for den klasse som behersker produksjonsmidlene om dens motstandere skulle vinne innflytelse innenfor det borgerlige demokrati. Det vil nemlig samtidig si innenfor rammen av den herskende klassens ~~makt~~ over produksjonen, - de basisforhold staten likevel må bygge all sin virksomhet på. Det store eksempelet på dette opptrådte først langt senere i Norges politiske historie.

NOTER

- (1) Jens A. Seip: Fra embedsmannsstat til ettpartistat s. 10.
- (2) Berge Furre: Norsk historie s. 18.
- (3) Tore Pryser: Etterord til Krokann: Det store hamskifte s. 132
- (4) Gunnar Christie Wassberg: Industriens historie i Norge s. 99
- (5) Edvard Bull: Norsk fagbevegelse s. 29-30.
- (6) Rolf Danielsen: Trondheim bys historie s. 359.
- (7) Gunnar Jahn: Norges Bank gjennom 150 år s. 126.
- (8) En slik inndeling kan bare omfatte yrkesbefolkningen, slik at hjemmearbeidende kvinner, barn og eldre må knyttes til sin forsørgers klasse.
- (9) Problemet med hvordan dette skjæringspunktet skal plasseres, er diskutert i hundrevis av bøker og tusenvis av artikler innenfor den marxistiske tradisjonen. Vi tar ikke opp denne diskusjonen her, men vil forsøke å unngå uklarhet gjennom en konsekvent bruk av begrepene.
- (10) I laugsvesenets tid arbeidet håndverkerne innenfor et hierarkisk system der svenner ble lært opp hos mestrene og så selv ble mestere. Under kapitalismens framvekst utviklet håndverkermestrene seg til småborgere med selvstendig næringsvirksomhet, mens håndverkssvennene mistet sine avansementsmuligheter og ble lønnsarbeidere, avhengig av å selge sin arbeidskraft. Håndverksstanden delte seg i to klasser med motstridende interesser. (fra standssamfunn til klasse-samfunn).
- (11) Etter folketellingen av 1890 var 22,6 % av Kristianias befolkning "direkte eller indirekte" knyttet til "Haandværks-industri" mot bare 18,7 % til "Fabrikdrift" o.l. I 1910 var tallene henholdsvis 18,6 %.
Edvard Bull: Håndverkssvenner og arbeiderklasse i Kristiania. Sosialhistoriske problemer HT 2/66 s. 91.
- (12) Artikkelen "Det norske system" står i J. A. Seip: Tanke og handling i norsk historie.
- (13) Striden om tvungen voldgift lar vi bevisst ligge, selv om spørsmålet åpner for en rekke interessante sider ved samfunnsutviklingen. Voldgiftsproblematikken ble imidlertid reist sent i vår periode (1907/08) og vil gå utover vår tidsramme.
- (14) Loven var mer og mer blitt et haleheng i unionspolitikken etterhvert som svenskene tilstrammet tollpolitikken sin. Billige norske varer fungerte forstyrrende på det svenske næringslivet.
Sverre Steen: Drømmen om frihet s. 148-149.
Opphevelsen av mellomriksloven fikk følgende virkning: "Verdien av vår eksport til Sverige gikk ned fra 25,8 mill. i 1897 til 15,8 mill. i 1898."
Gunnar Jahn, op.cit. s. 128.

- (15) Francis Sejersted: De nye menn i 90-årenes politikk s. 215.
- (16) Jostein Nerbøvik: Norsk historie s. 159: "Venstre snakka om eget konsulatvesen, men tenkte på eige utanriksstyre."
- (17) Sejersted, op.cit. s. 218.
- (18) Sitert etter ibid s. 207.
- (19) Thomas Chr. Wyller: Christian Michelsen s. 37.
- (20) Christian Michelsens tale i Bergen Liberale forening 2/1 1903.
Kilder til grunnfagsemne. Stensil.
- (21) Nerbøvik, op.cit. s. 50: "Kjernepunktet i den nye ordninga var at skatt og inntekt vart kopla saman. Alle som svara skatt etter ei minsteinntekt på 500 kr. på landet og 800 kr. i byane (sensus), fekk no røysterett dersom dei hadde fast bustad i valkommunen og ikkje høyrde til ein annan husstand som tyande."
- (22) Arne Bergsgård: Norges historie s. 241.
- (23) Rolf Danielsen: Det norske storting gjennom 150 år, bind 2 s. 45.
- (24) Arne Bergsgård skriver i "Venstre i Norge" i forbindelse med behandlingen av sensus-systemet: "Mange av Vinstre, særleg vestlendingar og nordlendingar, knurra over at ein skulle nøje seg med so lite" s. 76.
At det var nettopp vestlendinger og nordlendinger, henger antagelig sammen med den geografiske diskriminering som systemet innebar.
- (25) Forholdstallsprinsippet er i små partiers interesse, mens flertallsprinsippet favoriserer de store partier.
- (26) Danielsen: storting, op.cit. s. 14.
- (27) Bergsgård: Venstre, op.cit. s. 109.
- (28) Edvard Bull: Arbeiderklassen i norsk historie s. 161.
Danielsen: storting, op.cit. s. 45.
- (29) Ibid.
- (30) Inntektsgrensene henspeler på sensus-systemet som ble vedtatt i 1884, d.v.s. 500 kr. på landet og 800 kr. i byene.
- (31) Bull: Arbeiderklassen, op.cit. s. 168.
- (32) Gabriel Øidne: Venstres valgnederlag i 1903 HT 1/72 s. 37.
- (33) Se Ulf Torgersens konklusjon i "Sosiale klasser, politiske partier og politisk representasjon i norske bysamfunn I: 1885 - 1897" Tidsskr. for samf.forskn. 2/61 s. 172-173.
- (34) Torgersen: Sosiale klasser(...) II, Tidsskrift for samf. forskn. 3/62 s. 111.
- (35) Pressgruppenes økte aktivitet skyldtes ikke prinsippet om flertallsvalg i enmannskretser, som generelt favoriserer store partier. Det var to årsaker til småpartidannelsen: 1) At valgene foregikk i to omganger. Småpartiene så sin sjanse til påvirkning ved å stille opp i første valgongang og komme med i forhandlingene om hvem som skulle trekke seg foran andre valgongang.

- 2) At kretsinnndelingen ble trukket opp slik at man fra forskjellige kretser fikk forskjellige næringsinteresser representert. Dette ga småpartier med sterk oppslutning i få lokalsamfunn, preget av en næringsvei, muligheter for å få valgt representanter.
Se Bjørn Kristvik og Stein Rokkan: Valgordningen s. 9-10.
- (36) Vi kan her vise til Gierløw: Norges politiske historie Høires innsats fra 1814 til i dag, bind 2 s. 97-98, hvor Høyres standpunkt overhodet ikke er nevnt.
- (37) Karl Marx: Kapitalen I, særlig kap. 8 og 13.
- (38) Thomas Chr. Wyller: "Utvidelsen av statens myndighetsområde i Norge under første verdenskrig" HT 1/60.
At økt statlig virksomhet også var et ønske fra det næringsdrivende borgerskap selv, viser Kåre Tønnesson i artikkelen "Et departement med det rette hjertelag for næringslivets vel" HT 1/65.
- (39) Wyller: Utvidelsen, op.cit. s. 331.
- (40) Se DNAs programmer i
Lorenz: Norsk sosialisme i dokumenter s. 26-39.
- (41) Den skapte f.eks. en regjeringskrise i 1907.
Se Lindbekk: Fredrik Stang og drømmen om ett stort samlingsparti s. 48-66
og Strand: "En regjeringskrise i perspektiv s. 59-62.
- (42) Den fremste forkjemperen for sosiale reformer i Norge var juristen Johan Castberg, som til og med av sin politiske motstander, Fredrik Stang, fikk denne attest: "Han var et jern til å arbeide. Han hadde med varme og pågående lidenskap tatt seg av de lidendes sak i samfunnet."
Lindbekk, op.cit. s. 60-61.
- (43) Rolf Danielsen legger i sine artikler om partiforhold omkring århundreskiftet sterk vekt på de partitaktiske momenter. Han forklarer f.eks. Venstres sosialpolitikk slik: "Planene om en folkeforsikring som sto sentralt i den politiske debatt omkring 1900, var blitt en fane for det nye sosialradikale Venstre. Den sosiale velferdspolitikk var delvis motivert ut fra behovet for å bevare arbeidervelgerne i byer og industristøk for partiet. Men den hadde liten appell til bøndene og virket heller ikke tiltrekkende på partiets "overklasse-" og "middelstands-" velgere i byene."
Rolf Danielsen: Samlingspartiet og unionen, i "100 års historisk forskning" s. 373.
- (44) Lindbekk, op.cit. s. 44.
- (45) Karl Marx omtaler i Kapitalens 1. bind en lang rekke aksjoner fra fabrikantenes side i England for å hindre sosiale reformer eller for å få dem opphvet igjen når de først var innført. Han viser også hvordan lovbestemmelser ofte bare ble papirparagrafer.
I sine memoarer "Et liv i strid" s. 122-124 gir Adam Egede-Nissen et parallelt eksempel fra Norge. Det gjelder en uthuling av forbudet mot nattarbeid for bakere som ble gjennomført på stortinget i 1905 eller 1906. Egede-Nissen peker på at det var to bakermestere som talte varmt for uthulingen i stortinget. Den ene var til og med formann i sosialkomiteen.

- (46) Det er særlig tydelig når vi ser hvordan konjunkturoppgang og reformpolitikk fram til 1920 ble avløst av krise og sparepolitikk. I Danmark har vi sett en lignende tendens til nedskjæring av sosiale ytelser de siste årene. De Den Jyske Historiker nr. 10: Socialpolitik i Danmark 1891-1977.
- (47) Vårt resonnement her burde vært bedre begrunnet og mer utviklet. Det måtte gjøres gjennom en utvikling av den marxistiske teorien om reproduksjon, om forholdet mellom basis og overbygning og statens rolle - knyttet til et omfattende studium av beslutningsprosessene bak de reformene som grep inn i produksjonslivet rundt århundreskiftet. Det sier seg selv at vi ikke en gang kan gjøre noe forsøk på noe slikt innenfor en oppgave om partiforholdene i Norge.
- (48) W. Keilhau: Det norske folks liv og historie, bind X, s. 396.
- (49) E. Bull: Norsk fagbevegelse, op.cit. s. 36.
- (50) Nerbøvik, op.cit. s. 182.
- (51) T. Aasland: Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti s. 46: "Småbrukeren, het det, levet av sitt arbeid, og var derved ingen utbytter, og sto som sådan arbeiderne nær. Hans status som seleier ga ham en selvstendig og uavhengig stilling. I og med at han eiet jord, hadde han noe å forsvare, han ble glad i landet og følte nasjonalt. Fikk han selv nytte godt av eiendomsretten, ville han støtte den eksisterende samfunnsordning som beskyttet eiendomsretten. Han ville slutte opp om grunnelementene i samfunnsordningen, men samtidig ha en positiv holdning til konkrete reformforslag, uten å fortape seg i drømmerier. I og med at han sto mellom de to stridende samfunnsklasser, fikk han en formidlende og formildende rolle. Den nære kontakt med jorden ville gi ham en sunn innstilling, han ville se objektivt og samfunnsmessig på problemene, ikke være bundet av snevre klasse- og egeninteresser."
- (52) Lorenz; dokumenter, op.cit. s. 29.
- (53) H. Lange og A. Ording: "Det norske arbeiderpartis historie 1887 - 1937" s. 222.
- (54) Sitert etter Bull: Arbeiderklassen, op.cit. s. 201.
- (55) T. Schweder: Konesesjonslovgivning og utenlandsk kapital s. 56f.
- (56) Johan Sverdrup hadde likevel en del betenkeligheter alt i 1888 da han hevdet at det gjaldt å hindre at utenlandske oppkjøp av våre naturressurser skulle komme til å skade norske næringsinteresser, og erklærte at en langsommere økonomisk utvikling under norsk ledelse var å foretrekke framfor en forsert utvikling ledet av utenlandsk kapital. - Stortingets forhandlinger 1888, bind 8 s. 75.
- (57) Schweder, op.cit. s. 57.
- (58) Sanness, John: Kampen om konsesjonslovgivningen våren 1906 s. 13.
- (59) Sverre Steen: På egen hånd s. 38.

- (60) Sannes, op.cit. s. 15.
- (61) 23. mars 1906 framsatte Johan Castberg følgende spørsmål til regjeringen: "Hvad agter regjeringen at foretage til forebyggelse af, at vort lands vandkraft mere og mere gaar over i udenlandske hænder?"
Stortingsforhandlingene 1905-1906, 7a, Tidende S, s. 1288.
- (62) Stortingsforhandlingene 1905-1906, 8, Tidende O.& L. s.128.
- (63) Stortingsforhandlingene 1905-1906, 6b, innstillinger til O., besl. O. nr. 42, s. 104.
- (64) Se f. eks Furre, op.cit. s. 31ff
og Wyller: Michelsen, op.cit. s. 155.
Begge disse bygger i stor utstrekning på Keilhau: Det norske folks liv og historie i vår egen tid s. 116-131.
For noe avvikende kategorisering: se Sanness, op.cit. s. 163, Aure m.fl.: Striden om konsesjonslovene 1905-1910, oppgave ved Oppland DH s. 34-37 og Schweder, op.cit. s. 62-65. Vår kategorisering ligger nærmest sistnevntes.
- (65) Sanness, op.cit. s. 35-38.
- (66) Schweder, op.cit. s. 65.
- (67) Furre, op.cit. s. 31.
- (68) Sanness, op.cit. s. 163.
Wyller, op.cit. s. 155.
Schweder, op.cit. s. 63.
- (69) Å være antikapitalist, definerer vi som å ville avskaffe det kapitalistiske system. Det er etter vår mening en utvanning av begrepet, når Furre hevder at det representerer et antikapitalistisk syn å ville "verja den vesle mann og dei mindre næringsdrivande mot dei kapitalsterke storselskapa."
Furre, op.cit. s. 32.
- (70) Ibid. s. 32 og 43.
Schweder, op.cit. s. 64f.
- (71) Stortingsforhandlingene 1906-1907, 7a, Tidende S., s. 409-416.
- (72) O. Strand: En regjeringskrise i perspektiv s. 66.
Furre, op.cit. s. 35 og 47.
- (73) Sanness, op.cit. s. 162.
- (74) Tønnesson, op.cit. s. 7.
- (75) S. F. Vedi: Nye politiske konstellasjoner mellom stortingsvalgene 1894 og 1897 s. 57.
- (76) Dette kan blant annet illustreres ved Aftenpostens økte opplagstall etter århundreskiftet.
Nerbøvik: Portretter i norsk historie s. 20-21.
- (77) A. Kaartvedt: Emil Stang og Høyre 1884-1891 s. 153.
- (78) Bl.a. J. Bratlie og O. Rømer Sandberg med kretsen rundt Aftenposten sto i utgangspunktet tvilende til samarbeid. Se Arne Odd Johnsens anmeldelse av Wasberg: Forsvarstanke og suverenitetsprinsipp HT 2/64.
- (79) Nerbøvik: Portretter, op.cit. s. 20-21.

- (80) Kaartvedt, op.cit. s. 147.
- (81) Hva "Stang-ene" angår, er det interessant å merke seg at en markert tilnæringspolitikk overfor andre borgerlige krefter, gikk i arv fra far til sønn.
Se Lindbekk, op.cit. s. 35-36
og Kaartvedt, op.cit. s. 153.
- (82) For dem var valget i 1900 et klart eksempel på paternalismens levedyktighet, i og med at atskillige arbeidere stemte Høyre som førstegangsvelgere. Jfr. note 49 og 50.
- (83) Nerbøvik: Norsk historie, op.cit. s. 181-183.
- (84) Sejersted: De nye menn, op.cit. s. 212.
- (85) Se f. eks. situasjonen i Trondheim etter kommunevalget i 1901 i Danielsen: Trondheim, op.cit. s. 495 og etter kommunevalget i 1904 s. 499.
- (86) Krokann ser mål- og kulturreising som mobilisering av indre positive krefter i bondesamfunnet mot dets oppløsning.
I. Krokann: Det store hamskifte s. 72.
- (87) Danielsen: storting, op.cit. s. 15.
- (88) H. Meyer: Den politiske arbeiderbevegelse i Norge s. 95.
- (89) Morgenbladet 5. sept. 1903, sitert etter Øidne; op.cit. s. 37.
- (90) T. Aasland: Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti s. 29-31 og note 19 s. 128.
- (91) Ibid. s. 18-19 og note 20 s. 129.
- (92) Ibid. s. 21.
- (93) Ibid. s. 46-47. Georgeismen var en politisk retning med utgangspunkt i den amerikanske sosialøkonomen Henry George. Hovedpunktet i læren var fordeling av jord på alle gjennom inndragelse av grunnrenten - av georgeistene forstått som det overskudd som oppstår ved at en grunneier har mer jord enn gjennomsnittet.
- (94) Jfr. note 51.
- (95) Distinksjonen mellom pressgruppe og småparti er vanskelig å trekke. Pressgruppen har gjerne et mindre omfattende program, kanskje begrenset til en enkelt sak, mens et parti normalt har et program som uttrykker et omfattende helhetssyn. Målbevisst arbeid for kontinuerlig egenrepresentasjon fra gruppen i valgte organ brukes av og til som kriterium for å gi pressgruppen etiketten "parti". At pressgruppen kaller seg parti, og stiller opp ved enkelte valg, vil utfra en slik definisjon ikke være tilstrekkelig for at den skal kunne klassifiseres som parti. For oss er det teoretiske skillet mellom pressgruppe og parti av mindre betydning. Vi vil bruke betegnelsen pressgruppe og være mer opptatt av gruppens funksjonelle karakter.
- (96) Ida Blom: Partier og pressgrupper i norsk politikk 1905-1914 HT 1/74 s. 37.
- (97) For en omtale av valgordningen av 1905, se kapittel 3, avsnitt 2, og note 35.
- (98) Se f.eks. Vedi op.cit. s. 26.

- (99) Krokann, op.cit. s. 70.
- (100) Pryser: etterord til Ibid. s. 136f.
- (101) Vedi, op.cit. s. 3
og Wyller: Michelsen, op.cit. s. 113.
- (102) Nerbøvik: Norsk historie, op.cit. s. 151
og T. Aasland: Fra landmannsorganisasjon til bondeparti
s. 82.
Ved århundreskiftet var hver 20. storbonde, 1 av 300 mellomstore bønder og 1 av 2000 småbrukere medlem av forbundet.
Ibid s. 73.
En bør ha i mente at medlemskap i organisasjoner er mer allminnelig i høyere enn i lavere sosio-økonomiske grupper.
- (103) Aasland: landmannsorganisasjon, op.cit. s. 94f.
- (104) Furre, op.cit. s. 305.
- (105) Ibid.
- (106) Noe senere (1902-03) kom også reelle forhandlinger i gang mellom Landmannsforbundet, Den norske Fællesforening for Haandværk og Industri og Den norske Handelsstands Fællesforening med sikte på et næringspolitisk parti. Disse forhandlingene førte imidlertid ikke fram.
Aasland: landmannsorganisasjon, op.cit. s. 126 og 376.
- (107) Sejersted: Nye menn, op.cit. s. 217.
Ved århundreskiftet satt bare 15 forretningsmenn på stortinget.
- (108) Danielsen: Samlingspartiet, op.cit s. 380.
- (109) Michelsen skrev i 1903 i sitt private organ "Morgenavisen":
"Den fare som nu truer landet er af økonomisk og social art, og det er paa dette felt at fremtidens valgkampe vil bli udkjæmpet her hos os... Det gamle Høire dør, som det gamle Venstre gjør det. Men af deres aske reiser de nye partierne sig, borgernes og socialisternes".
Sitert etter Øidne, op.cit. s. 39.
- (110) Nerbøvik: Portretter, op.cit. s. 14.
- (111) Wyller: Michelsen, op.cit. s. 53.
Wyller framhever muligheten for "politikers vekst mot statsmanns gjerning" i tiden rett etter århundreskiftet.
- (112) Nerbøvik: portretter, op.cit. s. 21.
- (113) Wyller: Michelsen, op.cit. s. 146.
- (114) Nerbøvik: portretter, op cit. s 21.
- (115) Ibid.
- (116) Wyller: Michelsen, op.cit. s. 172.
- (117) Ibid. s. 38.
- (118) Ibid. s. 172.
- (119) Danielsen: Framveksten av de politiske partier i Norge
s. 148.
- (120) Se note 10 og 11.

- (121) Om utviklingen i Trondheim, der Fagopposisjonen av 1911 hadde sin vugge og sin Tranmæl, skriver Danielsen i Trondheim, op.cit. s. 509: "Nittiårenes fagforeninger hadde hatt sitt tyngdepunkt innenfor de gamle håndverksyrker med sine sterke laugstradisjoner, tiden etter århundreskiftet var preget av oppmarsjen av industriarbeidere og ufaglært arbeidskraft."
- (122) Se pkt. 4 i programmet fra partistiftelsen i Arendal 1887, Lorenz: dokumenter, op.cit. s. 26: "Arbeiderorganisasjonen vil støtte berettigede og anerkjendte arbeidsnedleggelse" og vedtaket på landsmøtet i 1896 om at bare streiker som var godkjent av partistyret kunne "påregne partiets og dets presseorganers støtte" Arbeidernes leksikon II, spalte 299.
- (123) Programmet fra 1891, Lorenz: dokumenter, op.cit. s. 27.
- (124) Stortingsrepresentasjonen økte fra 4 i 1903 til 23 i 1912, Meyer, op.cit. s. 307.
I 1904 fikk DNA 330 kommunestyrerepresentanter, i 1910 1071, Meyer, op.cit. s. 165.
I 1900 var det 114 partiforeninger og 10.655 medlemmer.
I 1911 var det 863 partiforeninger og 36.073 medlemmer, Arbeidernes leksikon II, spalte 299.
- (125) Lange, op.cit. s. 97.
- (126) Arbeidernes leksikon II, spalte 298.
- (127) Ibid, spalte 304.
- (128) Lorenz: Arbeiderbevegelsens historie I, s. 75.
- (129) Arbeidernes leksikon II, spalte 303.
- (130) Bull: Arbeiderklassen, op.cit. s. 170.
- (131) For en drøfting av Fagopposisjonens klassegrunnlag: se J. Bjørgum: Fagopposisjonen av 1911 s. 63-133.

BØGER VI HAR LÆST

BØGER VI HAR LÆST

- Arbeidernes leksikon, Oslo 1932-1936.
- Agerholt, Anna Caspari: Den norske kvinnebevegelses historie, Oslo 1973
- Bergsgård, Arne: Norsk historie 1814-1880, Oslo 1964.
- Bergsgård, Arne, Nissen, B.A., Wom Müller J.S: Venstre i Norge Oslo 1933
- Bull, Edvard: Arbeiderklassen i norsk historie, Oslo 1947.
Norsk fagbevegelse, Oslo 1968.
- Danielsen, Rolf: Det norske storting gjennom 150 år, Oslo 1964
Trondheim by's historie, Trondheim, 1958.
- Egede Nissen, Adam: Et liv i strid, Oslo 1945.
- Furre, Berge: Norsk historie 1905-1940, Oslo 1971.
- Gjerløw, Olaf: Norges politiske historie. Høires innsats fra 1814 til idag, bind II, Oslo 1935, bind III, Oslo 1936.
- Jahn, Gunnar: Norges bank gjennom 150 år, Oslo 1966.
- Jensen, Magnus: Norges historie, unionstiden 1814-1905, Oslo 1971.
Norges historie fra 1905 til våre dager, Oslo 1971.
- Keilhau, Wilhelm: Det norske folks liv og historie, bind X, Oslo 1935
Vår egen tid, Oslo 1938.
- Krokann, Inge: Det store hamskiftet i bondesamfunnet, Oslo 1976.
- Kühnl, Reinhard: Borgerskapet og fascismen, Oslo 1974.
- Lindbekk, Kari: Fredrik Stang og drømmen om et stort samlingsparti, Oslo 1970
- Lorentz, Einhart: Arbeiderbevegelsens historie I, 1789-1930, Oslo 1972.
Norsk sosialisme i dokumenter, Oslo 1970.
- Marx, Karl: Kapitalet, första boken, DDR 1974.
- Meyer, Håkon: Den politiske arbeiderbevegelse i Norge, Oslo 1935.
- Nerbøvik, Jostein: Antiparlamentariske straumdrag i Norge 1905-1914, Oslo 1969.
Portretter i norsk historie 1900- 1920, Oslo 1969.
- Nissen, Bernt A: Gunnar Knudsen, Oslo 1957.
Vårt folks historie VII, Oslo 1964.
- Lange, Halvar M./Kristvik, Bjørn: "Valgordningen" i Politiske valg i Norge. (artikkelsamling), Oslo 1966.
- Sanness, John: Kampen om konsesjonslovgivningen våren 1906, hovedoppgave i historie, våren 1940, Oslo 1940.
- Sars, J.E: Norges historie, Kristiania 1909.

- Seip, J.A: Et regime foran undergangen, Oslo 1965.
 Fra embetsmannsstat til ettpartistat, Oslo 1963.
- Sejersted, Francis: En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19.århundre, Oslo 1973
 Historisk introduksjon til økonomien, Oslo 1973.
- Stang, Fredrik: Erindringer fra min politiske tid, Oslo 1946.
- Steen, Sverre: Drømmen om frihet, Oslo 1973.
 På egen hånd, Oslo 1976
 Tusen års norsk historie, Oslo 1958.
- Vedi, Sten F: Nye politiske konstallasjoner mellom stortingsvalget i 1894 og 1897, Trondheim 1976.
- Wasberg, Gunnar Christie/Strømme Svendsen, Arnljot: Industriens historie i Norge, Oslo 1969.
- Wyller, Thomas Chr: Christian Michelsen politikeren, Oslo 1975.
- Aasland, Tertit: Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti, Oslo 1961.
 Fra Landmannsorganisasjon til Bondeparti, Oslo 1974.

TIDSSKRIFTARTIKLER VI HAR LÆST

- Allden, Lars/Stjernø, Steinar: I borgerskapets sted. Fra embetsstand til sosialdemokrati, Kontrast 44, nr.1/74
- Arvidsson, Håkon/Berntsson, Lennart: Småborgerskap og mellomlag Kontrast 56, nr. 6-7/75
- Aure, Venke m.fl: Striden om konsesjonslovene 1905-1910, Oppland Distriktshøgskole, samtidshistorie, våren 1976.
- Berntson, Lennart: Marxismen och partianalysen, Zenit nr.5/73.
- Bjørgum, Jorunn: Fagopposisjonen av 1911, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr.1/76.
- Blom, Ida: Partier og pressgrupper i norsk politikk 1905-1914, Historisk tidsskrift(HT) nr.1/74.
- Bull, Edvard: Håndverkssvenner og arbeiderklasse i Kristiania. HT nr.2/66.
- Dahl, Ottar: Høyre og regjeringsdannelsen 1893, HT nr.4/67.
 To kilder fra krisen i juli 1892, HT nr.2/66.
- Dahl, Svein: Høyre og julikrisen i 1892, HT nr. 4/71.
- Danielsen, Rolf: Framveksten av de politiske partier i Norge, Ødegårder , Politiske partier, UF 1964.
 Samlingspartiet og unionen, fra 100 års historisk forskning, UF 1970.
- Den jyske historiker: Socialpolitikk i Danmark 1891-1977, nr. 10/77

- Johnsen, Arne odd : Kretsen rundt Aftenposten... (anmeldelse),
HT nr.2/64.
- Kaartvedt, Alf: Emil Stang og Høyre 1884-1891, fra Makt og Motiv,
Gyldendal 1975.
- Lindensjö, Bo: Klassebegrepet hos Marx, Kontrast 56,nr. 6-7/75.
- Olofson, Gunnar: Arbetarklass och underklass 1870-1930,
Zenit nr. 2/76.
- Pryser,Tore: Etterord til Krokann: Det store hamskiftet,Oslo1976.
- Schweder, Tore: Konesjonslovgivning og utenlandsk kapital i
Norge, og den internasjonale storkapitalen, Oslo 1970.
- Seip, J.A: Det norske system, fra Tanke og handling i norsk
historie, Oslo 1968.
- Sejersted, Francis: De nye menn i 90-årenes politikk, Minervas
kvartalskrift 1964.
- Norges bank gjennom 150 år, (anmeldelse),
HT nr.2/68.
- Therborn, Göran: Det svenska klassamhället 1930-1970, særtrykk
Zenit 1973.
- Torgersen, Ulf: Sosiale klasser, politiske partier og politisk
representasjon i det norske ~~bysamfunnet~~1900-1903 I, Tids-
skrift for samfunnsforskning 1961, II i 1962,samme tidsskr.
- Lederskiktet innenfor næringslivet: Stabilitet
eller fornyelse, Tidsskrift for samfunnsforskning 1963.
- Tønnesson, Kåre: Et departement med"det rette hjertelag for
næringslivets vel", særtrykk HT 1965.
- Wyller, Thomas Chr: Utvidelsen av statens myndighetsområde i
Norge under 1. verdenskrig, HT nr. 1/60
- Øidne, Gabriel: Venstres valgnederlag i 1903, HT,nr.1/72.

KILDER VI HAR BRUGT

- Stortingets forhandlinger 1888, 8, tidende O og L.
- Stortingsforhandlingene 1905-1906, 6b, innstillinger til O
- Stortingsforhandlingene 1905-1906, 7a, tidene S.
- Stortingsforhandlingene 1905-1906, 8, tidende O og L.
- Stortingsforhandlingene 1906-1907, 7a, tidende S.
- Kildesamling til grunnfagseme ved Oslo universitet.